

ERDÉLYI MÚZEUM

XIX. kötet.

1902.

I. füzet.

Budapest 1820-ban.¹

I.

A kik Pest városára régibb időkből emlékeznek s az akkori Pestet a mostanival összehasonlítják, a nagyszerű haladás láttára bámulattal telnek el, mely haladás aránylag rövid idő alatt, egy oly megyei székhelyből, mely akár templomainak s köz- és magán-épületeinek díszére és építkezési arányaira, akár a társadalmi élet élénkségére nézve hazánk nagyobb városaival sem mérközhetett, a milyenek voltak Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Eperjes, nemcsak Magyarország fő- és székvárosát, de egy világvárost tudott alkotni, olyat, melyet jelenleg a külföldi utazó gyönyörűséggel szemlél s a melynek látása őt legottan méltó, s nem múltó bámulatra ragadja. És ez az óriási haladás egy félszáznál nem sokkal hosszabb idő alatt történt. A XVIII. évszáznak elején Pest alig számított 2000 lakost, 1780-ban Pestnek összes lakossága 13,550 emberből állott, mely szám a jelen évszáz elejéig már 29870-re emelkedett, 1821-ben Pestet 45,318 ember lakta, 1848-ban pedig 120,000; 1870-ben Budapest lakóinak száma 270,000-re emelkedett, 1880-ban az összeg már 360,000, az utolsóelőtti népszámlálás Budapest lakosságát 506,000-re tette, a melyből Pest öt kerületére az akkori statisztikai kimutatás szerint 324,586 lakos esik, 1899-ben már 650,000 lélekre emelkedett a záróösszeg, a legutóbbi népszámlálás 1900-ról fővárosunkban a lakosság számát 713,383-ba állapítja meg. Mily óriási szaporodás! Pest magyar lakói közt minden időben voltak olyan férfiak, mint a tipikus Ledényi, Toldy „Buda és Pest 1800, 1823, 1850“-ben cz. vázlatában,¹ kik szentül hitték, „hogy Pestből még valaha nagy és dicső város lesz s minden legapróbb apróságot, mi e tekintet-

¹ Döbrentei Gáborról irt tanulmányomban több évvel ezelőtt a Hunyadm. tört. rég. társulat néhány válaszmányi gyűlésén ezen értekezésemből egyes részleteket olvastam fel, a melyek azonban nyomtatásban nem jelentek meg.

² L. „Aurora hazai almanach“ 1834-diki kötetét a 233–34 l.

ben haladásra mutat“, szorgosan följegyzettek. Ilyen volt a múlt évszáz első felében Döbrentei is, ki erdélyi barátaihoz intézett leveleiben gyakran tesz örömmézzel szívében említést Pest gyarapodásáról. Budán lakva a gróf Gyulai család tagjaihoz írt leveleit nem *Budá*-ról és nem is *Buda* és *Pest*-ről, hanem *Budapest*-ről keltezi. Ilyen volt gróf Gyulai Lajos, Döbrentei tanítványa, ki élte végeig nem szűnt meg Pest városának sorsa iránt melegen érdeklődni. Midőn az 1838-diki árviz s 1849-ben a budai vár ágyúit Pest egy részét rómába döntötték, mély bánat érzete vett erőt rajta, s mind a kétszer csak az új építkezések láttára vigasztalódott. Még öreg korában is örömmézzel szívében állott meg mindennapi sétái közt az építkezési állványok előtt, a város emelkedésében állandó örömet találva; diszesebb s nézni méltó középületeinket gyakran látogatta meg, így p. o. a nemzeti múzeumot, melynek nemesak egyik bőkezű gyarapítója volt, de minden legesekélyebb gyarapodását is figyelemmel kísérte, — s a m. tud. Akadémia épületét s gyűjteményeit, melynek nagyobb alapítói közt nevét 1860-ban 10,500 frt. alapítvánnyal örökítette meg. Midőn zsákodi Horváth István udvari tanácsos s az erdélyi korlátnokság consiliarius, ugyanaz, kinek az „Athenaeum“ 1838-dik évfolyamában megjelent jogtörténeti tanulmánya „a két magyar haza egyesülése s Magyar országnak a Részekhez joga“ iránt akkori politikusainkat élénken érdekelte, mint ujonnan kinevezett ministeri tanácsos Pestre tette át lakását s gr. Gyulai Lajostól megkérdeztetvén, hogy Bécs után minő véleményben van Budapestről, röviden így válaszolt: „lesz, lesz“, Gyulai erre ingerülten így szólott: „bizonyal lesz, lesz, de ha jártadban-keltedben körültekintesz, azt kell mondanod, hogy már is van.“ Azok a főurak, kik Pesten maguknak s családjajknak palotákat, nagykiterjedésű bérházakat építettek, a Telekiek, Orezyak és Károlyiak, bizonyára sejtették, valamelyes benső sugalat által megtudták, minekelőtte az a köztudatba ment volna, hogy Magyarország egykori fővárosa Budapest leend.

Legyen szabad e helyen Pest városa állapotát azon évről vázolnom, melyben Döbrentei állandó lakását oda áttette s egy-járását az akkori kulturviszonyokra egy tekintetet vetnem. E tanulmány előterét is tisztábban fogjuk látni, ha a háttér megvilágosodik. A szentgyörgyi Horváth-féle ház a hatvani, jelenleg Kossuth Lajos

utczában, az Almásyak szép-utczai házuk az 1820-dik évben a város nevezetesebb épületeihez tartoztak. Templomok aránylag a város nagyságához még most sincsenek elegendő számmal Budapesten, akkor még kevesebb volt. Pest legnagyobb középületei 1820-ban az itt következők voltak: a rokkantak palotája a gránátos-utczában, épült 1727-ben Martinelli olasz építész vezetése alatt, diszes homlokzattal, -- az „Új Épület“ a Lipótkülvárosban, melynek mindennemű díszítések nélkül szűkölködő látképe a szemre fárasztólag hatott, -- a Gyertyánfy ház a Király-utca sarkán, mely Pestnek első négyemeletes háza volt, szintén minden külső dísz nélkül, -- a Károlyi palota s még néhány magán épület már jó ízlésről tanuskodtak, -- a harminczad, melynek kapuját dicsérték, a színház, melynek a város felőli része már 1812-ben készen állott, de a melynek a Dunára néző homlokzata még 1821-ben sem volt kiépítve,¹ -- a nemzeti múzeum, mely felejthetlen emlékü József nádor-ispán kezdeményezésére országos adakozásokból épült gróf Batthyányi Antalnak a hatvani és keeskeméti kapu közt fekvő nyárilaka helyén. A jelenlegi épületnek alapját azonban esakis 1836-ban kezdték lerakni, -- az egyetemi épület, azelőtt a Pálosok zárdája, a hova az egyetem Budáról 1787-ben költözött, -- a megye-háza, -- a városház, melynek tetszetős arányokban épült tornyát 1800-ban nem győzték eléggé dicsérni, a királyi kuria épülete és végül a belváros egy-két zárdája. Pestnek már 1800-ban egy igen díszes kávéháza volt a dunaparti sétaúttal szemközt álló Kemniczerházbán, melynek akkortájt Bécsben is alig volt párja. A város lakóinak a városliget, Margitsziget, Orezykert és Festetics ültetvény nyújtottak árnyékot és üdülést. 1820-ban még a régi városi kapuknak is egynémelyike fennállott jelül a múlt időknek. A Lipótkülváros, a fővárosnak V. kerülete, ekkor még csak épülni kezdett, így a Nádor-utca s Bálvány-utca közt létezett Ürményi ház² táján még 1822-ben is egy tó volt, hova gróf Gyulai Albert al-

¹ A régi ronda színház helyén épült, melyet csúfságból „száraz malom“-nak neveztek, németül „Rossmühle“. Az új színháznak város felőli homlokzatát egy művészi szoboresoport díszítette, u. m. Apollo Thalia, Melpomene és Calliope műzsák társaságban. A fülkékben az egy Uránia kivételével a többi műzsa volt elhelyezve. Ez a színház elégett.

² Ez a terület azelőtt a Madács családé volt.

tábornagy öcsését, gróf Gyulai Lajost akkori lakásáról az Országút és Kerepesiút sarkán (jelenleg gróf Vigyázó ház) kocsin vadászni vitte vízi madarakra s onnan aztán egész az „Új Épület“-ig kocsiztak. Ez az egy adat eléggé illusztrálja Budapest óriási növekedését. Könyvtár dolgában éppen nem volt szegény a dunaparti város, a ritka gazdag múzeumi s egyetemi könyvtáron kívül első helyen vadasi és jeszeniczei Jankovics Miklós¹ könyvtárát kell megemlítenünk, mely kézirat-, oklevél-, érem-, régiség-, ékszer- és festménygyűjteményeivel párját ritkító gazdag kincset alkotott. E gyűjtemény megszerzése a m. nemzeti múzeum számára múzeumunk történetében örökre emlékezetes eseménynek marad. A gróf Teleki könyvtára 1820-ban 10,000 kötetből állott, Horvát István könyvtára szintén egy annyi kötetet számlált s ezeknél nem sokkal volt szegényebb Kulesár István könyvgyűjteménye. Schedius Lajos és Tumpacher kánonok könyvtárai szintén igen sok jeles s ritkább munkát tartalmaztak; Bene Ferenc² és Schuster tanárok szakjukba vágó tudományos munkákat gyűjtöttek, utóbbi vegytaniakat. Pest művelt közönsége már ekkor is gyönyörködött a zenében s többen 1818-ban zeneegyletet alapítottak. A vendéglők közül a legkeresettebbek hosszú időn át az „Arany Sas“-ról és a „Fehér Hajó“-ról elnevezettek voltak. Előbbiről már báró Orezy Lőrincz emlékezik „Bugatzi tsárdának tiszteletére“ címzett versében,³ utóbbi az érkező útast a báró Jenisch család tágas házába fogadta, mely később részleg a cremonai eredetű giundani Strada családra maradt.

1820-ban két hirlap jelent meg Budapesten. Döbrentei, mint láttuk, már ekkor így nevezte a dunaparti két testvér várost, — u. m. 1. *Hazai s Külföldi Tudósítások*, szerk. Kulesár István,⁴ kis 4 r., egy íven hetenként kétszer (Polit.). Melléklapja: *Hasznos Mulatságok* encyel. tartalommal, 8 r., egy íven, hetenként kétszer.

¹ Szül. 1773-ban Pesten, meghalt 1846 ápr. 18-dikán ugyanott.

² Orvostudor (szül. 1775-ben, meghalt 1858. jul. 2-dikán Pesten).

³ Az idézett hely így hangzik:

„Akkor nem tserélünk egy aranyos sasért,
Nem perliünk gazdával a' jobb numerusért,
Noha nem szaladnak eltévedt kultsokért,
Meg nyugosznak benned, nem adnánk egy várért“.

⁴ Szül. 1760-ban, meghalt 1828. márcz. 30. Pesten.

2. *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung*. Szintén 4 r., egy íven jelent meg hetenként kétszer, politikai tartalommal, szerkeszté Rösler. Melléklapja: *Gemeinnützige Blätter*, 8 r., egy-egy íven hetenként kétszer, encyel. tartalommal. Kulesár lapjának hazafias irányzatát következő nyilatkozata egész teljességében világosítja meg: „Mind dicsősége, mind boldogsága Nemzetünknek szorosán megkívánja, hogy ne csak neveztesünk Magyaroknak, hanem legyünk valósággal Magyarok, azaz szóljunk, beszéljünk és írjunk magyarul, hogy minden Magyar Nemes tudja és értse a köz dolgoknak és tulajdon ügyének folyamatját“. Buzdító szavak a magyar lapok olvasására és a közdolgok iránt való érdeklődésre! Folyóiratja Budának és Pestnek 1820-ban csupán csak egy volt, ez a „Tudományos Gyűjtemény“, a melyet Thaisz Endre szerkesztett. A számok beszélnek, mind ezekhez nem kell magyarázat. Pedig 1820-ban tudósokban s írókban nem volt fogyatkozás Budapesten, sokkal több hirlap és folyóirat található volna bennök közreműködőkre; Schams egy egész terjedelmes listáját állította össze ezeknek, kik közt több egyetemi tanár, hivatalnokok, ügyvédék szerepelnek. Nem az emberek hiányoztak, nem is a munkakedv és buzgóság, de a pártolás s ennek hijában a vállalkozó szellem nem tudott erőre kapni. Magyar színészetünk ügyét is ekkor még az ország kevés pártfogásában részesítette. Budának és Pestnek 1820-ban még csak német színháza volt és ez még így volt 1833-ban is, és ha a német színészek hazai drámát adtak is elő, hiányzott abból a hazai élet, népünk lelkének jellemzése, a történeti hűség. A bérczes hazában a magyar színház ügyének kedvezőbb csillagok jártak s Kolozsvárt az első állandó magyar színház 1821. martius 12-dikén nyílt meg, Körner „Zrinyi Miklós“ című darabjának előadásával, melyet a nagyszámú hallgatóság élénk lelkesedéssel fogadott. Azok, kik a nemzeti ügy szolgálatában irodalmunk s színészetünk fellendítésén fáradoztak, nehéz harezot vívtak a közönnyel s a hazától való elidegenedés ellen s a hosszú időn át kétes győzelem késett az éjji homályban, de eljött végre valahára. Érdekes példa e küzdelemre gróf Dessewffi József, kinek a miskolezi színház ügyében tett fáradozásai a várt sikerre nem vezethettek. Hogy a közadakozás céljából kibocsátott lelkes felszólításának mily kevés látszatja volt sokaknál, eléggé kitűnik egyik 1817. febr. 11-dikéről kelt Kazinczyhoz intézett leve-

léből, melyben keserű gúnynyal panaszolja, hogy az általa felszólítottak egyike azt izené, hogy jó magyar szive van, de lyukas az erszénye s ez okon tőle áldozatot ne várjanak, egy másik megint azzal mentegetődzik, hogy nem tudja magát elhatározni a summa iránt s ezért időhaladéket kér, gróf Wolkenstein (Rákóczy maradék!) azt mondta, hogy ő haszontalanságokra soha nem ad semmit, hogy ez nála erős fogadás, tehát a magyar színház szerinte a haszontalanságok számába megy. Egy másik lebeszéli az embereket, mert ő is nagy barátja a nem adásnak. Gróf Péchy minekutána mindent elolvasott volna, a nélkül, hogy vagy egy szót szólott vagy egy krajezárt adott volna, csupán az írást adta vissza, de holnapután maga fog német komédiát játszani a köz theatrumon. Generalis Márjássy azt mondta, hogy szívesen adna akármennyit, de mivel semmi sem lesz belőle, csakis gróf Dessewffy kedvéért ad ötven forintot. Az egyik úr azt mondta, hogy ő soha sem jár Miskolezra. Gróf Klubusiczkiné a kerülő levelet¹ még olvasni sem akarta. Báró Ötvös Gábor az idevaló kamaralis administrator azt mondta, hogy kérdés, ha megengedi é a magyar consilium, hogy Magyarorszáiban magyar theatrum legyen, tehát semmit se ad. Lábassy kanonok úgy vélekedett, hogy a magyar nem komédiásnak való, tehát nem kell magyar theatrum. Jábreeczky consiliarius pedig a nem adást azzal indokolta a gyűlésben, hogy a theatrum forgatta fel Görögországot és a római birodalmat. Voltak olyanok, kik azt jegyezték meg, hogy többet adtak volna, ha ez vagy amaz többet adott volna. Ez a levél főtartalma. A múlt ezen vázlatánál mintha csak a jelent látnók magunk előtt. A szükkeblúség, a közöny, a kiesinyes mentségek felette hosszú életűek s egyik nemzetségről a másikra átöröklődnek. Azonban lássuk e sötét kép világos oldalát is; az ifjú gróf Szirmay István 100 forintot ada, azt mondván Dessewffynek: „tudod barátom, be keveset kapok apámtól“. Gróf Dessewffy Józsefné tiz aranyat, Dessewffy József 500 forintot s gyermekei a hazai múzsa oltárán minden kevés gyűjtött pengő pénzüket áldozták azzal a sokat mondó hozzáadással „csak ennyit, mert nincs több“.

¹ Körlevél.

Bizony Buda és Pest 1820-ban csak névszerint volt magyar város, hiszen Döbrentei az optimista még 1831-ben így írhatott naplójában: „Bajusz elég van Pesten, de Magyar nincs“.

Annak daczára, hogy a múlt évszázad első felében számosan magyarországi íróink közül latinul s németül írtak, mindazonáltal az 1820-dik év irodalmi termékenységét örvendetesnek mondhatjuk. Kisfaludy Károly „Stibor Vajda“ eredeti hazai drámája négy felvonásban, „Klelia avagy Vihnyének Emlékezete“, írta Szendrői Aszalay József, „A' Steganographiának I. könyve stb.“, írta Gáti János, „Verbötzi István Emlékezete stb.“, írta Horvát István, „Egyházi Almanak stb.“, készítette Tóth Dániel, szakállasi ref. prédikátor, „A magyar Törvény Historiája stb.“, kiadta Nagy-Jeszeni Jeszenszky Miklós, „Közönséges Historiai Biographiai Kézi Lexicon stb.“, szerkesztette Mokry Benjamin, „Szécsi Mária vagy Murányvár ostromlása“ eredeti hazai dráma négy felvonásban, írta Kisfaludy Károly, „Magyarország régi Nemzetségeiről stb.“, írta Horvát István, „Hunyady László“ szomorújáték, írta Primóczy Szent-Miklóssy Aloiz (1793 – 1849), „Kemény Simon“ eredeti hazai dráma két felvonásban, írta Kisfaludy Károly, „A' Kérők“, írta Kisfaludy Károly, eredeti vígjáték 3 felvonásban, „Az erkölcs és Bölcsességnek Tanításai“, fordította németből Putnoky Anna, „Szatirák Horatiusból, fordította Virág Benedek, „Némely Észrevételek stb.“, írta Péli Nagy András, Báthori Gábor halotti Prédikációi, Fái Fáy András „Mesék és Allegoriák“ (nyom. Bécsben). Mind oly munkák, melyek az 1820-dik év folyamán boesáttattak közre s ezek közül egynehánynak megjelenése valóságos esemény számba ment irodalmunkban. Az itt felsorolt könyvek kevés kivétellel Trattner János Tamás könyvnyomdájában készültek. — Nyomda kettő volt Budán és Pesten, u. m. az egyetemi a várban, a hol az most is van s a Trattner-féle nyomda (1789—1813-ig Trattner Mátyás, 1813—1814-ig ugyanő János Tamás fiával, attól fogva 1827-ig maga Trattner Mátyás, azután veje Károlyi István. Az 1820 dik év se múlt el a nélkül, hogy irodalmunkat s közéletünket a hazánk felett örködő gondviselés igen érzékeny veszteségektől megóvta volna. Vályi Nagy Ferencz sárospataki tanár, Homer fordítója, ez év első havának 15-dikén szünet meg élni, Palóczy Horváth Ádám, a „Hunnias“ írója Nagy Bajomban január 28-dikán halt

meg s a magyar hazát ezen kettős gyászszal kezdődő év utolsó havában (decz. 13.) gróf Széchenyi Ferencz halálával egyike a legérzékenyebb veszteségeknek érte.

Az 1820-dik év irodalmi életéről vessünk egy rövid tekintetet a társadalmira, értem alatta Budának és Pestnek magyar társadalmát. Pesten a legmagyarabb szellemű főurak egyike ez időtájt gróf Teleki László volt, a hétsz. tábla bírása és Somogy megye adminisztratora († 1821-ben), neje báró Mészáros Johanna volt; a jeles főúr egyik fia, gróf Teleki József már 1820-ban irodalmi hírral diadonozhatott s a „Tudom. Gyűjtemény“ munkatársai közé tartozott. Báró Podmaniczky József val. belső titkos tanácsos (meghalt 1823. május hó 11-dikén) széles körű ismeretei és elméssége által tünt ki; szerette, ha felkeresték, kedden nagy ebéd volt nála, szombaton tudósokat és művészeket fogadott. Podmaniczky Józsefről gróf Gyulai Lajos Döbrentei napi feljegyzéseihez csatolt egyik pótlékában így ír: „nagy műveltségű, tudományú, kis, czipóhátfú ember volt; a ki vele darab ideig társalgott, tőle megvalva magát tanultabbnak érezte, gazdagodott ismeretekben és tudományban.“ Báró Brudern József háza nyitva volt a lelkes hazafiaknak. Gróf Ráday Pál (1768—1827.) s neje báró Prónay Ágnes szintén megkülönböztetett tekintettel fogadták a magyar társadalom kitünőségeit; Erzsi nevű bájdús leányukat báró Prónay Albert vette nőül s Gedeon nevű fiuk (szül. 1806-ban) egész magyar szellemben nevedektek. Báró Prónay Sándor egyike volt legmagyarabb aristokratáinknak, asztalához gyakran híttá meg irodalmunk buzgó munkatársait, így 1822-ben Berzsenyi Dániel, dr. Kovács Mihály orvos, Kulesár István, Horvát István, Vitkovics Mihály, Prepeliczay Sámuel, Ponorí Thewrewk József ebédeltek nála. „Ebéd előtt, alatt és után — írja utóbbi — szakadatlan hazai tárgyakról foly a klasszikai beszéd. Prónay báró neje Teleki grófnő volt, kit korán veszített el s kiről ez ebéd alatt is könnyűs szemekkel emlékezék.“¹ Maros Németii gróf Gyulai Albert² altábornok gyakran adott nagy ebédeket s ezen alkalmakkal a társalgás rendesen a közügyek körül forgott. Döbrentei Gábor hivatalos volt ezen ebédekre. Csekonicus tábornok, a ki a magyar lótenyésztésről

¹ „Töredék-Észrevételek a Világ czímű munkára“. (Pozsony, 1831.)

² † 1835-ben.

egy könyvet írt német nyelven, egyike volt Pest legvendégszeretőbb magyar urainak. Gróf Károlyi Lajos jogtudor s Pest megye egyik ülnöke, jogtudományi kérdésekről latinúl írt s az akkori pesti társadalmi köröknek egyik tudományosan művelt tagja volt. Előbb Abauj-megye, aztán Nyitramegye főispánja s val. belső titkos tanácsos lett. A pesti egyetemen 1819-ben végezte jogi tanulmányait. Almásy Pál val. belső titkos tanácsos s Almásy József királyi táblai bíró, gróf Amade Antal hétszemélynök s v. belső titkos tanácsos, Mailáth György Personalis s a királyi tábla elnöke, Ürményi József judex curiae nemcsak születésüknél és hivataluknál fogva foglaltak el fényes állást a társadalomban, de tudományos szakképzettségüknél fogva is. Gróf Festetics Károly Albert a „Pannonia“ szerkesztője inkább német nyelvű írókat egyesített maga körül, mint magyarokat. Szemere Pál társadalmi ember lévén, mindenütt szívesen látott vendég volt, őt barátjai nyaranta Péczelen is felkeresték. Kisfaludy Károly is, ki az akkori idők legünnepeltebb költőjévé emelkedett, a társaságoknak ünnepelt vendége volt. Kultsár Istvánnak háza is egyike volt azoknak, a melyekben az akkori irodalom kitünőségei találkoztak; Teleki László gróf, Beregszászi Pál, Gombos, Horvát István, Helmecezi, Fejér György, Vitkovics, Szemere, Bilkei Pap Ferencz, Schittensam Szaniszló (utóbb Töltényi), Ungvár-Németi Tóth László, Kisfaludy Károly, Kazinczy Ferencz és többen fordultak meg itt. „K. mint az egyetlen pesti magyar hirlap írója, s pesti magyar írói társasáletnek is természetes központja volt“. Az ő házában is terített asztal várt irodalmunk akkori jeleseire s lelkes művelőire. „Mily kedves, buzgó, áldozatkész ember volt Kulesár a színészek iránt, eléggé tanúsítják Déryné szavai: „Mindenkünk könnyezve bucsúzott el a derék Kultsár István úrtól és kedves Pestünktől s abban minden jó ismerősünktől (Naplója I. 248. l.)“.¹ Kultsár mint Szinnyei id. művében olvassuk, „szeretett tánczolni s maga is szerkesztett egy három részből (toborzó, lejtő és friss) álló magyar tánczot“. Mindig talpig magyarban járt. Gróf Dessewffy József egyik 1821. szept. 29-dikéről kelt s Döbrenteihez írt levelében kedvesen emlékezik vissza a Kultsár házában töltött

¹ L. Szinnyei József „Magyar Írók élete és munkái“. (Budapest, 1900.), VII. köt.

pár órára e néhány szóban : „Vaesorára hivott Kultsár, és ott lelém a tudós Horvátot, a buzgó Thaiszot, a mind pennával, mind esettel festeni tudó Kisfaludy Károlyt, a merész lelkű Helmeezit, gyönyörűség szép hazafi lelkek koronája. — — — — —

— — — — — Miként dobogtak a forró szívek a haza diszeért és boldogságáért, miként tetszett ki minden szavaikból, minden pillantásaikból az értelem, a tudomány, a nemes érzés, a férfias lélek, a gyakorlott izlés; az udvarkodó házigazda szerény öröme és meglegedése, a csendes hallgatás és ritka közbeszólás által nyilatkoztatta ki magát. Tisztán takaros volt a vaesora, az édesen hevítő bor mellett sem a fürtös szőlő, sem pedig a piros dinnye hiával; szóval, nehogy másnap :

„*Hesternis vitis animum quoque praegravet unum
Atque adfigat humo stb.*“¹

Mikor Kazinezy 1811. őszén Pesten járt, Kultsár István nagy ebédet adott tiszteletére. Ott volt Vitkovics, Szemere, Horvát, Sztrokai és mások. Bártfay László szintén egyike volt azoknak, kik Pest irodalmi köreiben a számot tevők közé tartoztak; 1817-ben jött Pestre kir. táblai jegyzőnek, 1819-ben a gróf Károlyi-ház titoknoka lett. A derült kedélyű Vitkovics Mihály háza szintén nyitva volt minden jobb ismerősének s itt leginkább irodalomról volt szó. Döbrentei Molière vendégszeretetéről szólva az illető helyen ezeket mondja : „A mi meseköltőnk 's epigrammaticusunk Vitkovics fog egykor így említetteti a' magyar literaturában, kinek barátságos palotájában sok kedves estéket töltöttek el néhány pesti s másunnal oda érkezett litteratoraink“. Gróf Mailáth János a historikus s gróf Teleki Ferencz a paszmosi (1785—1831.), az 1820-dik év egy részét, mint a hogy Döbrentei egyik leveléből látni fogjuk, Budán töltöttek. Jankovich Miklós állandóan Pesten lakott, a kit sűrűn látogattak a budai és pesti társadalom kitünőségei. Kazinezy 1827-ben nála lakott. Gróf Széchenyi István 1820-ban még katonai pályája állomásain érlelte lelkében nagyratörő országos eszméit.

Ilyen volt 1820-ban a pesti társadalmi élet a város magyar lakóinál, mert, mint fennebb mondók, itt csak ezekről van szó.

¹ „Gróf Dessewffy József munkái“ sajtó alá rendezte Ferenczy József, II. k., 116. l.

Ebben a társadalomban magyar szív dobogott, megvolt a magyar érzés, megvolt az érdeklődés a nemzeti nyelv s irodalom iránt, mindazonáltal a régi idők, nevelés, példák és divat befolyása alatt sok volt még a németből az akkori magyar társadalomban s nem csak a főúri körökben, de még az írók egy részénél is, kik felváltva írtak magyarul s németül s e két nyelvet is felváltva beszélték. Magáról Kisfaludy Károlyról beszélték, hogy egy szindarabja előadásakor, midőn valamelyes esemény hatása alatt egy halk susogást hallott maga körül mint a meglepetés és tetszés önkénytelen kifejezését, önfelteden így kiáltott fel: *es murmelt schon*. Ki volt szívében magyarabb hosszú élete végső percezig, mint gróf Brunswick Maria Theresia, a kisdudl-óvodák lelkes kezdeményezője, és mégis a grófnő magyarul beszélni nem tudott, vagy ha tudott is, nem beszélt. Az, a mit Döbrentei egyik Berzsényihez írt levelében a nőtlen báró Brudern és báró Podmaniczky estélyeiről mond, az akkori pesti s budai társaság legtöbb főúri salonjára is vonatkozik: „— minden csak esendben folyt és lassan simuló tervekben, osztán, — németül minden. Ez estélyeken német nyelven tárgyalták a magyar nyelv művelését és irodalmunk fejlesztését czélzó terveket s módosztatokat“. Még 1830-ban is eseményként hozza fel Döbrentei, hogy a nemzeti casinó ebédjén a toastokat általán magyarul mondták. Egy 1830. nov. 26-dikáról írt levelében gróf Teleki Ferenc (a paszmosi) Döbrenteit emlékezteti azon szavaira, melyeket neki 1825-ben Budán mondott, t. i. hogy csak három főúri asszonyt tud Budán és Pesten, kik egy órai magyar beszédük után azt nem mondják, hogy: *hála Istennek, megszabadultam a magyar társalkodástól!*

II.

Döbrentei Erdélyből tett útját Budapestre egy Kassára tett kitéréssel nyújtotta meg, a melyhez igen sok kedves emléke fűződött. E kassai utat október végén tehetta, mert 1820. okt. 27-dikén még Maros-Németiben volt, hol Müllner életrajzát befejezte (l. a „Külföldi Színjátékok“ I. kötetének 177-dik lapján). Kassára, úgy látszik, azért ment, hogy ezen külföldi színjátékok magyar fordításának nyomtatása felől Wigand kiadóval személyesen értekezzen. Első levelét, melyet Erdélyből való eltávozta után már Pestről intézett boldog emlékü nagyanyámhoz, gróf Gyulai Ferencnéhez, az

1820-dik év november 24-dikéről keletzte s ebben az akkori Pest irodalmi s társadalmi képét néhány megkapó vonásban vázolta. Ez érdekes levél a magán természetű ügyek elhagyásával így hangzik:

Pest, Novemb. 24 d. 1820.

Méltóságos Grófné,
tisztelt Nagyságos Asszonyom,

Érzem, hogy bűnbe esném, ha még csak egy postával is halasztanám leveletemet, a' mi eddig azért marada el, mert szállásom elrendelhetése időt kívánt. Osztán, a' mi legfőbb, nem anyniaktól körülvéetve, mint Vitkovics barátomnál valék¹ akartam folytatni e rendeket Nagysádhhoz, a' kire való emlékezetem annyiféle eltölt kedves óráknak hozza előmbe képeit, 's mig ezeket a távolból nézem; édes lassú könny is futja meg szemeimet, mint újra ismét most tapasztalom. Mert megint vissza zajog kebelemben 'a Nagysádtól s kedves gyermekeitől való elválásom, mellynél nehezebben még soha elválás nekem nem esett. Hitem, hogy még meglátom Erdélyt, a' hozzám jót, az előttem örökké kedveset 's még is kimondhatlanúl fáj, a' már induló órák felé, távozásom. Ez a kijövetel engemet Nagysád házához még inkább közelebb képesített; nem szakadnak lánczaink, hanem válni akarván, még inkább szorosabban össze esatlódnak. Nekem a' Nagysád háza mindenem; oda vonsz ifjú-korom legszebb idejének ott lefolytára való emlékezetem, oda, Nagysádnak hozzám viseltetett anyai jósága, oda gyermekeinek szives szeretete.² O, Méltóságos Grófné, Anyámnak hívom magamnak, hálám érzéseiben Nagysádot, 's az úgy nevezhetés engedelmet könyörögeném ki, ha állapotaink távol nem tartanának. Így, elég érzem magamat boldognak abban, hogy itteni barátaim előtt 's más ismerős házaknál meleg tisztelettel említhetem Nagyságodat.

Hogy az én útam, egyesegyedül, mingyárt a' kassai mulatságos utazás után, millyen kedvetlen volt, Lajosnak³ írt leveleimből érteni fogta Nagysád, most itteni mikép létemről teszek tudósítást.

¹ D. Pestre érkeve Vitkovicshoz szállott.

² Döbrentei 1807-ben kezdte meg gróf Gyulai Lajos nevelését s 1820-ig maradt nevelői minőségében a gr. Gyulai családnál.

³ Gr. Gyulai Lajos.

Barátim itt örömmel fogadtak 's mindent elkövettek könnyeb-
bítésemre. Gróf Teleki László 's a' Grófné szivességgel nyitották
meg Bibliothekájokat (,) hogy abból czéломra dolgozhassam 's aján-
lották házokat akkor meglátogathatnom (,) a' mikor csak időm
engedi s kedvem tartja. Gróf Gyulai Albert is minden kegyességgel
fogadott 's kézségét mutatta, ha valamiben hozzája kívánnék
folyamodni. Budán lévén épen Gróf Majláth János is,¹ elvezete a
Grófhhoz Szemere Pál barátom s ott egyúttal Gróf Teleki Ferencz-
czel is, ki az Ádriai Tenger Syrenáját fordítja németre,² megismerke-
dém. Gróf Majláth mutatta azon német fordításait, melyeket magyar-
ból tett, hogy a magyar poézis állapotját a' Németekkel megismer-
tesse. Azok közé véve az én verseimből is néhányat, mellyeket majd
később Comtesse Lottinak³ meg fogok küldeni. Nem foghatom-meg,
hogy ez a' Majláth mikép vonhatott magára Erdélyben setét gyanút,
én épen nem olyan embernek találok. Deczember végéig még itt
marad 's én sok jó órákat ígérek magamnak előre, társaságában.
A' tegnapi estét nálam töltötte 's a' mait ismét itt fogja.⁴ Harmad
nappal ezelőtt valék felvezetve Gróf Rádayékhoz, hol különös tekin-
tettel fogadtattam. A' Gróf azt mondá tréfálva, mingyárt a' cere-
moniellek végzése után, hogy csak azt sajnálja, hogy mingyárt első
látása után keztyüt kell előmbé vetnie, mert ő az új szót, *kegy*,
mellyet Vitkovicsnál, Gróf Majláth, Szemere és én elfogadtunk a'
német *Sie* és franczia *vous* kiejthetése végett, nem szereti.⁵ Azonban
Grófnéja szobájába vezetett, hol Gróf Majláth, Gróf Keglevics és
Comtesse Ráday Erzi, egy éjszaki szépség, erősen szőke hajjal és
kék szemmel, voltak, ki felől már tudtam (,) hogy a kegy-gyel

¹ Szül. 1786. okt. 5-dikén Pesten, keserű nyomortól zaklatva 1855. jan. 3. a bajorországi Stahrembergi tóba ölte magát leányával Henriettével együtt. L. Szinnyeinel az id. mű VIII. kötetében.

² Nem a „paszmosi“ gróf Teleki Ferencz, hanem a „sáromberki“, a ki eredeti német verseket is írt.

³ Gróf Gyulai Karolina.

⁴ A „Magyarische Gedichte“ (Stuttg. u. Tüb., 1825.) és „Geschichte Ungarns“ című mű tudós szerzője. Magyar népmeséket is gyűjtött.

⁵ A *kegy* szó ily értelemben nem is honosult meg nálunk, s Ballagi Mór magyar-német szótárában sem fordul elő. *Kegy* a m. „kegyelem“, l. Pápai Páriz Ferencz szótárában; mint megszólítás *kégyelmed* s *kend* vagy *kéd* szerepelt, a két utóbbi a köznépnél.

való tréfálkozásunkat szereti. A' Grófné testvére B. Pronay Sándornak, Nagysádról sokat kérdezősködött 's én melegedtem, hogy minden jót mondhattam. Tőlem tudták meg a' Nagy Asszony halálát, pedig úgy tudom atyafiak.¹ C. Ráday Ersi nem mert velem beszélni, a' mint Gróf Majláth mondá tegnap azért, mivel valami borzas, feszes Tudósnak gondolt, hanem eljövetelem után azt vallotta, hogy már felbátorodva érzi magát, hogy velem az új szó, kegy, megszólítással tréfáljon. Engedje Nagysád az illyent is ide írnom Comtesse Lotti számára, a kit C. Stanczival² egyetemben szívesen, ugyan szívesen tisztellek. Be szeretném (,) ha kedvek lenne, ezután is, sőt ezután inkább a' velem való levelezésre. Prof. Schedius Báró Podmaniczky József Ó Exellentíájához fog elvezetni, a' ki most jutalmat akar feltenni annak a Magyar Irónak, a' ki legjobb 's legesinosabb nyelvvvel irt Erzählungot készít.

Politikai bireket Nagysád az ujságból (s nem ujságokból!) is meg fog tudni, osztán a mikét beszélni szoktak, annak tizede sem igaz, ezért nem szeretek levelemben politizálni.

Atyámnak megírtam már (,) hogy mihelyt literarisch dolgaimat itt végzem, megyek tiszteletére. Addig lakom a' Kereszutezában, Nro 357. Ide instálom Nagysádat levelét utasítani. Bár hamar kapnám.

Ajánván magamat Nagysád nagybecsű kegyességeibe vagyok örök háláló tisztelettel

Méltóságos Grófné,
Nagysád

alázatos szolgája
Döbrentei Gábor.

Ugyanezen év decz. 28-dikán Döbrentei gróf Gyulai Ferenczné idősb leányát Gyulai Károlina³ grófnőt is felkereste levelével s ebben

¹ Gróf Gyulai Józsefné, szül. báró Jósika Maria, Gróf Gyulai Ferenczné anyósa.

² Gróf Kuun Lászlóné szül. gróf Gyulai Constantia e sörök írójának forrón szeretett édes anyja.

³ 1831-ben báró Frimont Péter lovassági századoshoz ment férjhez.

annyi sok érdekesről tudósította, hogy érdemesnek tartom e szép levelet a maga teljességében ide írni:

Pest, Deczemb. 28d. 1820.

Kedves Comtesse,

Egy igen szeretett társaságból, a' Gróf Dessewffyéből, mert csak most végzém levelemet hozzá, más kedves lélekébe megyek által, a' Comtessebe 's így érzéseimnek melegében legboldogabb órát élem. Előttem van az a' nyájas ajánlása, a' Bécsi Theatrum fundusa leírására, melyet egyenesen szíve tette, előttem az a' kinyilatkoztatás, a' minél fogva Erdélyben kívánt tartoztatni, előttem arczán a' könnyek elválásunkkor, midőn bennem a' szerett házhoz való hálám 's vonzódásom erősebb volt, mint a' buczuzás-megszokott szavai. Hála kebelemnek, hogy a' világ hidegítő tapasztalásai is meg nem keményíthették, hanem a' szív gyengédségeinek illy ártatlan vonásait most is gyermekileg érzeni tudja.

Sok nekem azt várnom, míg a' tisztelt Grófnéhoz irt levelemre válasz jó,¹ hogy abból megtudjam a' kedves ház hogylétét, irok előre a' Comtesznek is, így a' Grófné felelete után majd vehetem az erre érkezőt is, és felváltva társalkodhatok majd egyiknek majd másiknak irását olvasván, a' kedves elhagyottakkal. Óh mikor leszünk vagy lehetünk mi megint együtt! Engem, ime többszer is ki kell mondanom, a' Grófnénak 's gyermekeinek nemes bánások módja annyira Erdélyhez szoktatának, hogy lelkem gyakorta oda fordul, itteni kedvező elfogadtatásaim közt is, 's mikor egyedül ülök szobámban, Nagyságtokkal társalkodom, közelebből a' kassai úton andalogva, a' mire való emlékezésem többnyire mosolygó képekkel végződik. A' távolban való létel, a' szeretettekhez sokkal nagyobb teszi az érzést, 's ez alatt akkor minden aprólékok elsimulnak. Egész melegséggel írárok ki így a Comtesse és Fanni² 's Constance³ neveit a' Véteksúlya eleibe, a' három leánytestvérnek 's tanítvány-nak kívánván azt egész egyszerűséggel ugyan, de szíves együtt-létünk emlékeül ajánlani. Az akarám elébb, hogy ezzel a Comtesse meglepettessék, de ime most ki kelle magát adni érzésemnek, hogy

¹ Érti a gróf Gyulai Ferencznéhez intézettet.

² Gróf Wass Györgyné szül. gróf Gyulai Francziska

³ Gróf Kuun Lászlóné.

ha örömmel s olly kebel melege fakadásával tetszik azt venni, mint a' millyennel én nyújtom, barátságom jelében a' Comtesse elébb gyönyörködhessek. A' munkát e' hónap közepén küldém innen fel Bécsbe, a' hol Wigand ígérete szerint minden esinossággal fog nyomtatattatni Képet eleibe itt Kisfaludy Károly rajzol, metszeni Kovács fogja Bécsben A' német ellött álló, nevetséges theatraliságu, hogy tudniillik egyik erre, másik arra szúrja agyon magát. Én úgy gondolom, jobban kiválik a' munka lelke, ha képül az a' jelenés adatik, mellyben Valerosz, maga elszánásával jó, hogy Hugón heve elragadtatásában boszút áljon.

Itt most új esztendő körül egy német almanach: Vaterländischer Almanach für Ungarn, tesz a' többek között legtöbb lármát. Sokan, mint Báró Podmanizky József, Glosius,¹ Gróf Teleki József 's minden itt levő magyar Irók haragusznak (,) hogy éppen a' magyar Literatura felsegítése körül való munkálkodáskor a' magyar Országai Dámák és Urak német Almanachot segítenek fel. Kiadóji Zerffi és Habermann. Amaz keresztelt Zsidó 's elébb Baváriai Katona Tiszt, most nevelője az ifjú Báró Orezyaknak; Habermann pedig Pattantus Hadnagy. Irók benne: Pr. Schedius, Gr. Majláth, Rössler a' Budai Német ujság írója, Haliczky, Irónék Gróf Teleki Ferenczné született Gróf Szapáry; Báró Forrayné szül. Gróf Brunswick, a' ki Szoborsinon lakik nyáron (Aradmegyében),² és Gräfin Fery Orezy, mert a' derék asszony (,) kit Orezy Lőrincz árnyéka bizonyosan haraggal néz, ilyen magyarországián írta nevét. Pr. Schedius menthető, mert ő olly czikkelyt ada, mellyben megmutatja a' Németeknek (,) hogy a két magyar haza mennyi derék Férjfiakat szült; Gróf Majláth pedig magyar verseket fordított. De a' többi helyesen lakol, hogy olyan emberre bizta magát, mint Zerffy, a' ki egy poétai furesa elbeszéléssben ollyant beszéll — el, a' mire a' kényesebb Asszony elpirúl, itt pedig vele lépnek elé. Százszorta jobb ezen Almanachnál, a Báró Hormayr és Báró Mednyánszkynek

¹ Glosius Dániel táblabíró; a magyar színészetre 1810-ben 200 frtot, 1834-ben 125 frtot ajándékozott. Meghalt 1836. márcz 24. Pesten, 64. évében. L. Szinnyi id. műve III. kötetében.

² Honnan gróf Gyulai Istvánt Maros-Németiben gyakran örvendeztette meg látogatásaival; mint özvegy grófi rangra emeltetett. Bálványutczai háza a magyar irodalom és művészet jeleseinek még az ötvenes években is nyitva állott.

Historisches Taschenbuchja, kijöve Bécsben, 1821-re. Lajos¹ látta ennek 1820-ra szóló kötetét Széphalmon 's elfogja beszélni tárgyait.

Minap a' Conversations Blattot olvasgatván, abban megkurtított írásmódját találván, melly bizonyos jelekkel egész szavakat ad elé. Eszembe jutott, hogy egyszer Dr. Gyarmathy² írásjeleivel mi ketten is sokat bajlódtunk 's akkor a' Comtesse abban sok időtöltését lelte, azért azt bé akarám küldeni. Gróf Majláthnak, ki épen nálam volt, említvén szándékomat, önkint szivesen ajánlá, hogy neki még könnyebb jelekkel lévén az meg, örömmel fogja leírni a' Comtesse számára. Így hát azt várom 's akkor küldöm. De Gr. Majláth most nem jöhet által Budáról, mert a' hid rég el van szedve 's a' Duna tele nagy jég darabokkal, mellyek között a' lélekvesztő esónakok alig járhatnak 's a' ki által akar menni, egy két óráig is elfázlódik a' Dunán.

Gróf Majláth által közelebbi ismeretségebe juték a' Gr. Ráday háznak, 's annak ugyan nagyon örvendek. Gr. Rádayné, született Báró Prónay, igen igen jó lelkű derék Asszony, Comtesse Ersi pedig (.) kit én éjszaki szépségnek neveztem el kék szemeiért 's szöke hajáért, kellemes. Minap épen melléje juték az asztalnál, mivel Gr. Rádaynál az a' szokás (.) hogy vendégeik a' ház tagjai közt feloszolva üljenek. Említém neki a Comtesse nevét 's arra igen szivesen fejezé — ki kívánságát, hogy a' Comtesseről annyi szépet hallván, ohajtaná ismeretségét. Gróf Majláth felszokta Ráday Ersinek olvasni fordításait, mellyeket a' magyarból tett 's 1821-ben Cottánál, Tübingában, Anthologie der Ungarischen Dichter cím alatt (itt az ige D. pennájában maradt). Az enyimek közül 6 darabot vett — fel, a' többek között azt a' még nyomtatlant is, mellyet az Ősszel a' Lunkai alléen ültömben írtam, mikor a' Comtesse a' Kőrösről jött 's azt mondá (,) hogy engem ott andalogni látott.

Kisfaludnak Tátikáját németre Gaál fordította, a' Herezeg Eszterházy Bibliothekarius. A' Regeíró testvérének Károlynak drámájából is jelent meg már egy kötet Gaáltól Theater der Magyaren név alatt. Stibor Vajdát holnap után fogják játszodni németül. De bár az ide való német Actorok jobban játszodnának.

¹ Gróf Gyulay Lajos.

² Dr. Gyarmathy Sámuel, az „Affinitas Linguae Hung. cum Linguis Fennicae originis stb.” tudós szerzője.

Ma találkoztam Székelylyel a' Kolozsvári Actorral, ki most viszi a' Kolozsvári új Játékszínhez tartozó új decoratiókat, de a zajló Duna miatt szekere Budán kénytelen várni, míg a víz beáll.

Ma valék Gr. Bethlen Farkasénál is.¹

Minthogy játékszín dolgozásaimat itt könnyebben végezhetem, itt maradok még Januariusban, 's aztán megyek Atyámhoz. Bár addig a' Comtesse levelét is kaphatnám. Lakásom van a' Kereszt-utezában Nro 357.

A' Grófné kezét tisztelettel csókolom, 's Constaneot² tisztelem. Lajosnak ezzel együtt megyen levelem. Ezer jót az új esztendőben mindnyájoknak.

Vagyok barátságos tisztelettel
a' Comtesse

alázatos szolgája
Döbrentei Gábor.

E levelekből is egy fénysugár árad az akkori budai és pesti társaságra. Egy kiválóan művelt társaság előtt állunk, melynek nem kevés tagja ugyan még németül ír, francziául és németül folyékonyabban is beszél, mint saját nyelvén, de azért legnagyobb részt a nemzetiség és nemzeti művelődés ügyét szíven hordozza, nemesak fejleszti a társadalom nyelvét s a hazai irodalmat, de még arra is gondol, s munkássága még oda is irányul, hogy a hazai irodalom kiváló termékeit a külföld jó fordításokból ismerje s méltányolni tudja.

DR. GR. KUUN GÉZA.

¹ Született Mikó grófnő, gróf Traun Ferenczné anyja, kinek első férje gróf Bethlen Ádám, második férje gróf Kendeffy Ádám volt.

² Gróf Kuun Lászlóné.

Vörösmarty levelezése.

(Első közlemény.)

I.

Kazinecy levelei egy egész korszaknak irodalomtörténete, kritikája, esztetikája. A széphalmi mester följegyezte bennük egy-egy íróról a tudnivalókat, bírálta, javarészt dicsérte az ő buzdítására írni kezdő Muzsa-fiakat, meg a régibb és újabb izmosodó tehetségeket, hirdette tüzzel és harsánnyal kedvvel telve esztetikai nézeteit és vívta a nyelvújítás nagy küzdelmét. Kortársainak írt, de a jövőnek szánta leveleit.

A levél nála nem egyszerűen távollevő barátaival való érintkezés volt, hanem műforma. Érezte Kazinecy a barátaival való minél sűrűbb érintkezés szükségét, de lelke telve volt egyre az irodalom ügyeivel: csak ezekről tudott írni. Ez volt az ő feladata és betöltötte derekasan. Kétségtelen, hogy a milyen oldott kéve volt akkor irodalmunk, nélküle még jobban széthullott volna.

Hiányzott a középpont, mely egyesítsen és irányítson.

Kazinecy az ő Széphalmát tette ilyen középponttá és elérte, hogy íróink feléje fordultak, nála kerestek ösztönzést, tőle vártak biztatást és kritikát. Mint az áhítatos mohamedán Mekka felé fordulva, imádkozik és onnan merít hitet, lelkesedést.

Ez adja meg Kazinecy leveleinek a fontosságát.

Másrészt Kazinecy művész igyekezett lenni mindenben, a levélírásban is. Ezért levelei mind gondosan írottak, szépen elrendezettek, finomak. Van bennük szellem; de csak ritkán van bennük lélek is. Van bennük művészet; de csak ritkán van bennük melegség is. Még nyelvük is jobbára az a finom, esiszolt, agyon újított nyelv, melyet Kazinecy műveiben csodáltak a „választottak“ és melytől irtóztak az ép nyelvérzékűek. Valóban Kazinecy sokat

tanúlt mesterétől, Cicerótól, de azt nem tanulta meg, a mi a levélírásban megszívlelni való és követésre méltó, a mit a nagy római stílusza így fejezett ki egyik levelében: Verumtamen quid tibi ego in epistulis videor? Nonne plebeio sermone agere tecum?... Quid enim simile habet epistula aut iudicio, aut contioni?... epistulas vero quotidianis verbis texere solemus. (Ad. Famil. IX, 21.)

Annyi bizonyos, hogy Kazinezy levelezésének párját hiába keressük irodalmunkban. Fontosságra, irodalomtörténeti érdekességre nézve nem vetekszik vele senki levelezése. De lélekre, kedvességre, őszinteségre mindenkié felülmúlja. Azt hiszem, a levélben ezeknek kell megenniök első sorban. A többi csak ráadás, mely az értéket emeli.

Az ilyfajta levelek közé tartoznak azok, melyeket Vörösmarty levelezése címén összegyűjtött a székesfehérvári Vörösmarty-kör és a nagy költő születésének százados ünnepén kiadott.¹

Gazdag gyűjtemény, melynek értékét neveli, hogy legnagyobb részt ismeretlen volt eddig. Pedig még most sem teljes, és — fájdalom — nem az érdekes gyűjtő hibájából az: maga Vörösmarty pusztította el sok érdekes levelét, melyek éppen új oldalról mutatnák be őt, mint politikust. A bujdosás szomorú évében, 1849-ben, már azzal bízta meg nejét, hogy pusztítsa el politikai tartalmú leveleit. Mikor pedig az ötvenes években a rendőrség kutatást rendezett a szomszéd faluban, Pázmándy Dénesnél, maga a költő égette el mindazokat a leveleket, melyek reá vagy másokra nézve, veszedelmesek lehettek volna.

Bár sajnáljuk ez elpusztított leveleket, mégis örvendenünk kell az előttünk fekvő gyűjteménynek. Mert élénk bepillantást nyújt a költő lelkébe, egy-egy adatot szolgáltat élete történetéhez, megvilágítja költői fejlődését, törekvéseit, reményeit és megismertet a kor küzdelmeivel, gazdag hullámlásával, nemes lelkesedésével.

Érdekes tehát e levelezést szemügyre vennünk és megrajzolniuk alapján a költő alakját és vizsgálnunk barátaihoz való viszonyát. Az igazi Vörösmartyt fogjuk látni a maga egyszerűségében, szerető lelkével és hazafi törekvéseivel, aggodalmaival egyben.

¹ *Vörösmarty Emlékkönyve*. Szerkesztette *Czapáry László* dr., a Vörösmarty-kör titkára, Székesfehérvárott, 1900.

Az igazi költőt művei tárják eléink legigazabban. Bennük nyer kifejezést egyénisége, gondolkozása, érzésvilága egész gazdagságával, minden kinesével együtt. A milyennek tehát költeményeiből ismerjük meg Vörösmartyt, olyannak találjuk őt leveleiben. Cicero felfogása szerint a kitűnő szónok *homo bonus dicendi peritus*. Vörösmarty is, a kitűnő költő, jó és derék ember. Olvasva levelezését folytonosan az a jó érzés kísér bennünket, mely egy derék ember láttára fakad szívünkben. Mind az a nemes érzés, mind az a tiszta felfogás, mind az a jóért és szépért való lelkesedés, mely költeményeiből sugárzik felénk, a művészet erejével és bájjával hat reánk és vonz minket levelei egyszerűségében és őszinteségében. Nem is lehet ez másként oly embernél, ki oly igazán írja magáról: „Ha én valaminek igazságát beláttam, az elfoglalja egész lelkemet.“ (Wesselényihez, 1846. okt. 11.)

Vörösmarty kiválóan a hazaszeretet költője. Ez érzés sugallja levelei egy részét is. Hazafiúi aggodalmairól és kötelességeiről tárja föl lelkét a Deákhhoz, Wesselényihez és nejéhez írt több levelében. De nem hivalkodik ez érzelmével és másban is megrója a hivalkodást. A hazaszeretet, — ezt írja Stettnernek Kisfaludy Sándor színjátékairól ejtvén néhány szót, — a hazaszeretet „szent érzés az; de nem kell vásárra vinnünk s úton-útfélen üvölnünk; hanem csak ott, hol hathatósabb rugói, vagy nevezetesebb következtetései lehetnek“. (Stettner Györgyhez 1826. jan. 6.)

Ifjú szívének mélységes fájdalomáról, boldogtalan első szerelméről csak egy barátja előtt, Stettner György előtt, nyilatkozik a szenvedély oly igaz hangján, a minőt hiába keresünk ifjúkori verseiben, melyek pedig legnagyobb részt e mély és igaz érzelméről szólnak.¹ Igaz, hogy e költemények előbből valók, 20—24 éves korában írta őket; de ez alig elegendő magyarázatul. Itjonti, túlzó és nagyító érzékenysége, meg kedvelt költőinek még le nem rázott hatása, már inkább magyarázzák, hogy bús szerelme mért nem talált őszinte hangot lantján. De legjobban megérteti ezt a költő nemes lelke, mely szárnyát szegte az érzelem őszinte kimondásának, nehogy a szeretett leány, vagy az annyira tisztelt család megütközni valót

¹ E levelit idézi *Gyulai, Vörösmarty életrajza*, III. kiadás, Bpest, 1890. 71—77.

találjon egykor talán nyilvánosságra jutó versein. A jóbarát előtt kitarthatja szívét, — az ő titka titok marad tovább is, de versekben, melyek eljutnak a nagy közönség elé, nem fejezheti ki. Egyébként barátjának is már akkor ír szenvedélyéről, midőn oly magasan lobog, hogy lángja szinte elégeti: „Itt még holt testemnek is fájni fog a föld, s nem hiszem, hogy szünhetik fájdalmam, mert esontom, velőm, s talán minden hajam szála el van fogva általa. Látod, nem csak Te tudsz panaszkodni Fábiánnak: én még jobban tudok, ha igazságos akarok lenni érzésemhez; de mit használ? Jobb, hallgassunk, vagy keseredve ordítsunk az égbe: Uram! miért nem teremtettél bogárnak, hogy össze tiporjanak!” (Stettner Györgyhez 1825. aug. 27.)

Még később egy másik barátja, Fábián Gábor előtt is kiöntötte lelkét, de csak „homályos panaszokban”. A jó barát szíves részvétellel igyekszik elűzni a „szomorú felhőt, mely virágkorában, szíve és lelke fölött sötét éjt kezdett terjeszteni.” Vonzalmához még ezt a stoikus tanácsot adja: „El ne csüggedj, bármint nyomjon is a kiméletlen szerencse, hanem tanulj túrni, s hidd el, hogy nincs az a rossz dolog a világon, a miből idővel jó ne következhessek.” (1826. jul. 21.)

Nem veszett kárba a jó tanács. A költő nemes szívének vergődésén lassan-lassan diadalmat aratott nemes akaratereje. Még egy-egy jajszó föltör szívéből, néhány versében is már őszintébb érzés lüktet, — míg végre kihál egészen első szerelme, hogy nagy-szerű alkotásaiban éljen örökké költészete hatalmával ujjáteremtve.

Vörösmarty jószágos szívének sok bizonyítékát ismerjük. Tudjuk, mit tett Petőfivel, midőn ez „a végső ponton” állott; az is ismeretes, hogy mily jóakarattal gyámolította a hozzá forduló ifjú írókat; de csak leveleiből értesülünk, hogy mi mindenre kész volt szerencsétlenebb költőtársaiért. Garay, kinek az ő „szíves, buzgó és szeretetteljes közbenjárása” szerezte meg 1844-ben az Akadémia 100 aranyát, igen szorult viszonyok között élt. Vörösmarty mindenképpen szeretett volna segíteni rajta. Nem is késett befolyásos barátainál közbenjárni érdekében. 1846. márcz. 6-án ezt írja Wesselényi Miklósnak, kinek már többször írt róla: „Szegény Garay igen szigorú körülmények közt van, a mellett beteges. Isten tudja, mi sorsra jut három gyermekével.” Azután azt ajánlja, hogy gyűjtsenek 10000 pengőt az akadémiai tőkéhez, melyből Garay akadémiai fizetést kapjon.

Nemesak Vörösmartyt szerette mindenki és közeledett hozzá bizalommal; ő is szerette és becsülte azokat, akik megérdemelték. Szemére szokták vetni, hogy író társait nem szerette. Petőfi és Garay példája elegendő ez állítás megdöntésére. De idézhetünk leveleiből több bizonyítékot is. Kazinczy és Vörösmarty viszonyát érdekesen rajzolja meg Gyulai, ámde téved, midőn azt állítja, hogy Kazinczy csak 1827-ben írt Vörösmartynak először. Kazinczy 1824. febr. 28-án írta első levelét válaszul Vörösmarty febr. 18-án kelt levelére. Viszonyuk nem vált bensővé, de hogy mily tisztelettel viseltetett iránta Vörösmarty, leginkább bizonyítják azok a levelei, melyeket mint a Tud. Gyűjtemény szerkesztője írt a *Pályám Emlékei* közzététele tárgyában. Tisztelte Vörösmarty Kisfaludy Sándort is, bár nem habozott véleményét kimondani drámáiról. Tisztelte Kölesey Ferenczet is, kit, mint az *Athenaeum* szerkesztője ő sürgetett újabb munkásságra. Horvát Istvánról megvallja, hogy „rendkívül való ember“ (Stettnerhez 1825. decz. 12.); Horváth Endre, az *Árpádiász* írója, „igen nagyon szerette“ őt, ő is tisztelte versenytársát az eposz terén. Az ifjabb írók is szerették és ő is szívesen vezette be őket az irodalomba. Somssich Pál, Császár Ferencz, Lukács Mór, Bálint hozzá fordultak első műveikkel és bizonyára tették ezt mások is. Jókai nem hiába nevezte el őt az írók „apjának“.

Még csak egy levelére mutatok rá, arra, melyben Virág Benedek halálát írta meg Horváth Ferencznek (1830. febr. 1-én). Igazi vonzalom és mély részvét diktálta ezt neki: „Szegény Virágot eltemettük. Halála, mint többnyire minden literatőr, rettentő példálul szolgálhat mindenkinek, kik az ügyefogyott magyar literatura kapás mezejére az élet útjáról eltévedni elég boldogtalanok; ha az ilyet valami rettenthetné“. Azután elmondja, hogy az éjjel, hogy a gutaütés eltehetetlenítette, tyúkja fejénél ült, kutyája mellette az ágyon s maeskája rajta járt. „Ezek voltak órállatai az emberektől elhagyottnak“.

Az természetes, hogy néha tréfálozik barátaival, de soha sem sért egyetlen levelében sem. Fábrián ugyan egyszer megharagudott reá valami bosszantásért, talán egy kis csúfolódásért, de ez alig hagyott nyomot barátságukon. Hiszen egy kis kedvetlenség, mulékony fölhevülés mennyiszor tesz igazságtalanokká épen azok iránt, a kiket szeretünk.

II.

Vörösmarty rossz levelező volt. Deák egyszer így évődik vele : „Négy héti távollétem után hazatérvén, Tőled semmi levelet nem lelek, . . . talán már két esztendeje is van, hogy nem írtál, én véled, Te vélem pörölsz, restséggel vádoljuk egymást, azonban, amint látom, praecedenti spectatur mantica tergo (1829. máj. 3.) 1852. febr. 15-éről pedig ily kedves humorral feddőzik Vörösmarty nevéhez írt levelében : „Miska rossz levelező, ez megrögzött nyavalája ; pedig súlyos nyavala ez. — Hidd el, én tudom, mert magam is sok évek óta szenvedek benne. . . Nyavalám mellett azonban van annyi igazságérzet bennem, hogy a mi hibában magam sinlődöm, azt másnak nem vetem szemire és így Miskának sem . . .“ Maga Vörösmarty is tudja e nyavalyáját. „Nem képzelheted azt az erőlködést, melybe nekem egy levélírás kerül,“ írja Fábiának (1829. szept. 17.), Wesselényi Miklósnak meg így mentegetőzik : „Isten látja, bűnös ember vagyok, bűnösebb Pest városánál s a világon minden kupak tanácsnál. De hogy bűnömet bevalljam, végre meg kellett szólalnom, levelet kelle Hozzád írnom, kit hallgatásommal oly sokáig sértettelek.“ (1845. ápr. 23.).

De volt valaki mégis, kihez nem erőlködve írta leveleit, hanem szíve melegével : édes anyja. Csak éppen azért nem írt neki gyakrabban, mert leveleit elküldeni nehezen bírta, postán pedig nem akart kedves Asszonyanyjának költséget szerezni. Meg aztán fiúi tiszteletén kívül mást nem küldhetett, pedig de örömet küldene jókívánságnál egyebet is. Később, mikor már tehetette, küldött is neki, ami teltett tőle ; közben járt ügyeiben (Horváth Ferenczhez 1826.) és meg-meg látogatta. Egy ily látogatásáról ezeket írja Stettnernek (1827. nov.): „Szokva vagyok a nyomorúság látásához, mert szinte benne nevelkedtem ; de ezek olyanok, hogy a lélek súlyokat nem bírja. Ide érkeztemkor anyámat betegen találtam, elhagyatva szegényt mindenektől, csak azoktól nem, kik rajta keveset vagy épen nem segíthetnek, azonkívül pusztán mindent, mindent veszendőben“. Oda akar költözködni anyja mellé Székes-Fehérvárra, ügyvédi irodát nyitni, hogy jobban segíthesse. Barátai alig tudják tervéről lebeszélni. „Fehérvárra mikor hordod el podgyásodat, — kérdi tőle Fábián (1827. okt. 28.) Aztán hozzá teszi

„Ne menj el, Édes Miskám, Pestről, ha lehet: az olyan poetának, mint Te vagy, *in urbe* kell laknia, mint lakott Máró, Ovid stb. Ne add Te magad ama gyalázatos prókátori mesterségre; Néked el kell élned a nélkül is szépen *in dulci otio*“.

Vörösmarty Pesten maradt, és édes anyja sorsa is valamies-két jobbra fordult.

Élte delén volt a költő, midőn boldogító második szerelme támadt szívében. Levelei legszebbjei közül valók a nejéhez írottak. Édes teherré vált neki a levélírás, ha csak néhány napra távozott is el nejétől, „kedves kis esókájá“-tól. Első levele, melyet még házassága első évében írhatott, — datuma nincs — hangjának kedvességével Mikes Kelemen szebb leveleire emlékeztet:

„Édes kis nőm!

Tudod-e, hogy két napja, vagy inkább két éjjele, hogy nem láttalak? Oly különösen vagyok nélküled, mintha valami hibáznék belőlem. De most erről sokat nem írhatok, csak azt adom tudtadra, hogy (a mennyire Nélküled lehetett) tegnap kellemes helyen, jó társaságban, a legszebb időben egy igen jó napot töltöttem. A Nyitrán és a Vágon csónakoztunk le szép holdvilágnál. Legalább csak ekkor lehettél volna velünk! Mellettünk egy más csónakban folyvást szólt a zene. Mennyei este volt. De a vadászat! sa'náld szegény férjedet, semmit sem lőtt; de ez Neked nem baj; mert Téged épen úgy szeret, mintha legjobban vadászott volna. Szalonka elég volt; de oly szilaj, mint Te egykor voltál: egy sem akart i lőleg bevárni.

Igéretemet megtartom. Küldök Lajos által sült halat, de nem kicsit, hanem jókorát, s nem is egyet, hanem kettőt. — Csókollak mindnyájzatokat.“

Később is mindenről értesíti nejét, midőn másfelé jár. Inti hogy vigyázzon egészségére és szeretettel kérdezősködik gyermekeiről. Hosszabb időre csak a katasztrófa nagy éve választotta el tőle. Vörösmarty követte a kormányt Debreczenbe, s onnan tovább egészen Aradig Nejét Pesten hagyta. Jul. 16-án Szentestről írt neki tele aggodalommal miatta és gyermekei miatt. Méltán aggódhatott: meghalt legkisebb leánya. „Hallom legkisebb leányom meghalt. Isten büntetése rajtunk; már sokalni kezdtük, a mennyi van; most félünk kell, hogy majd nagyon kevés marad vigasztalásunkúl Neked

anyai fájdalom- és gondjaidért, nekem annyi aggodalmamért.“
(Jul. 29.)

Nem talál már semmi vigasztalót hazája sorsában sem. „Mi kiindulásunk után jó ideig Czepléden voltunk, azután Szentesen, most már alább jöttünk s várjuk Isten akaratját“. Még tovább is mentek: Aradig. Onnan már csak Bajza Józseffel indult a költő a bujdosásba hazája romjain. Álnéven (*Vedász Miklós*) ír nejéhez, kétségbeesetten, megtörve:

„Oly rég láttalak, oly rég hallottam felőletek, hogy szinte félek megkérdeni, mert ily időben s ily hosszú távollét után csak rosszat lehet várni. Hidd el, kedvesem, nem mertem rátok gondolni; dült arcot és torz alakot láttam; annyira borúsak, setétek voltak környezeteim. A képzelődés, mely az emlékezet erejével visszaidézi a kedves alakokat, kifáradt, s olyanná lett, mint egy eltört tükör.

Mi engem illet, röviden csak ennyit írhatok: Én egész Aradig mentem, hol már legnagyobb zavart és rendetlenséget találtam, annyira, hogy végre kifakadásomban azt mondtam, hogy ilyen szamarak és gazemberek között én nem maradok tovább. A következés igazolt. Szerettem volna távol lenni Magyarországtól, hogy ne lássam nyomorú átalakulását, melyet már előre sejtettem; azonban a bizonytalan hírek s társaim szavazata visszatartottak s most itt vagyok s minden érütéssel érzem, hogy a mit a becsületes, de gyarló kormányzó mellett a gazság készített, annak súlyát és keserveit a nép fogja viselni“.

Kemény szavak; de abban a nagy csapás okozta elkeseredésben mentségüket lelik.

Neje utána akart menni a szenvedésbe, bujdosásba. Vörösmarty nem engedi; arra inti, hogy gazdálkodjék, mert fél, hogy „nagy drágaság, talán éhhalál fogja e szerencsétlen országot érni, miután háború és cholera már megtizedelték.“ Azt tanácsolja, hogy menjen anyjához, vagy vegyen föl Pesten kisebb lakást, vagy adjon ki szobákat és vigyázzon az egészségére, mert „szegény emberek nagyon rá vannak szorúlva az egészségre“; kéri, hogy ha ír, nevezze meg egyenként gyermekeiket, mert fél, hogy hiányzik közülök valamelyik. Magáról pedig ezeket írja: „Köszönöm róلامي gondoskodásodat, csak egyre figyelmeztetek: helyzetem olyan, hogy azt legjobb nem bántani. *Nem szeretném becsületlenséggel vásárlani meg életemet, vagy szabadságomat, ha mélyebb n volnék is a múlt idők izgalmaiba merítve*“.
(Szept. 19.)

Férfiasan várja tehát sorsát. Neje arra inti, hogy jelentkezzék. Erre így válaszol:

„Aggodalmas leveled igen elszomorított. Óhajtanám, hogy bajaim súlyát egyedül hordozzam, s hogy Te mindinkább törekednél magadat megnyugtanni sorsom felett, bármi legyen is az. *Tudod, nem tettem egyebet, mint mit tenni szoros kötel-ségemnek tartottam; tanúja inkább, mint vezetője a politikai mozgalmaknak; egyedüli vétkem az lehet, hogy az események ellenünk fordultak.* Üzened és írod, hogy minél előbb bemenjek. Szegénykém! a börtönben nem sok gyönyörét élveznéd látásomnak; úgy hiszem oda bemenni elég lesz az utolsó napokban is, míg a határidő le nem jár. Legalább addig szabad napom van rólatok gondolkozni. Különben is igen gyanus előttem, hogy még egy követ felett sem hoztak ítéletet. Ismerem az embereket, kikkel dolgom lesz. Ők most véletlen szerencséjükben egyedül szeszélyeiktől vezéreltetnek s szeszélyeiktől embertársaik élete, becsülete, szabadsága függ. A férfias, erejében biztos győzőnek nagylelkűségét hiába fogod náluk keresni.“ (Nov).

Mennyire igaz szavak ezek! S mennyi szeretetet és aggodalmat fejez a levél többi része. Iratairól, munkáiról gondoskodik és a jövő megélhetéséről. Különben alig mer a jövőre gondolni. „A legjobb esetben is nyomor az, — írja — mi ránk vár saját hazánkban; de ezt talán lesz erőnk békével túrni, ha Isten szerencsésen megtart bennünket.“ Szomorú kilátás. Egészen elkomorúl telke. Hiszen még ez mind nem elég: Béla fia is beteg. Neki szól levelének utolsó mondata: „Mondd meg neki, hogy meggyógyuljon, mikorra haza megyek.“ Halvány reménysugár; maga sem hisz neki. Nov. 19-én kelt levelében szinte úgy ír, mintha végső búcsút akarna venni nejétől. Megírja, hogy mihelyt valamelyik követtársa elítéltetéséről hall, azonnal jelentkezik ő is.

„Addig Kedvesem, — folytatja — nem kívánhatok Neked egyebet, mint Istentől erőt, hogy rendkívül nehéz helyzetekben el ne csüggedj s szilárd lélekkel légy képes megtenni az intézkedéseket, melyek szükségesek. . . Szegény jó Nőm! én Neked sok rossz napokat szerzek. A sors nem akarta, hogy nyugodtan töltsük el napjainkat. Két hely van, a hol meghúzhatod magad, s talán az Isten még fordít úgy dolgainkon, hogy az elmúlasztott jó napokat a viszontlátás örömeiben kétszeresen felfogjuk találni. Kis Bélámat veled együtt csókolom, a

kis leányokat is. Isten tartson meg, Kedvesem, légy erős, gondos és szerencsés!“

Az „elmulasztott jó napokat“ nem hozta többé vissza semmi. Mire bujdosásának vége szakadt és 1850. nyarán Haynautól kegyelmet nyert, majdnem egészen ősz és testben, lélekben megtörött volt.

„Én még nem igen foghatok munkához, — írja 1850. jul. 2-án Toldy Ferencznek, — sok apró házi bajom is levén, irányomat is elvesztvén a nélkül, hogy újat tűzhettem volna ki magamnak, kedvem sem sok van. Egyedül az időtől várom, hogy egy kis erőre kaphassak“.

E szomorú és anyagi bajokkal telt években csak egyszer vált még meg nejétől, midőn 1853. márcziusában Kehidára ment Deák látogatására.

Azután a hosszú út volt még hátra, mely örökre kiszakította nejének és gyermekeinek szerető köréből.

III.

Régi mondás, hogy az embereket barátaikról lehet megítélni. Ha csak barátairól kellene is Vörösmartyt megítélnünk, a legjobb véleménynyel kellene lennünk felőle. Igaz és őszinte barátság fűzte mindjárt pályája elején három derék paphoz, Klivényi Jakabhoz, Teslér Lászlóhoz, Egyed Antalhoz. Korán kötött, de holtig tartó barátságban élt Stettner Györggyel, Fábíán Gáborral, azután Kisfaludy Károlylyal, Toldy Ferenczcel és Bajza Józseffel. Nemes lelkek kiváltsága az olyan barátság, mely Deák Ferenczet fűzte a költőhöz. Őszinte és kölesönös megbecsülésből született a Wesselényi Miklóssal való barátsága; tisztelet és szeretet kapcsolta hozzá Fáy Andrást, Tóth Lőrinczet és annyi mást.

Legelső barátja Klivényi Jakab volt. Talán még az iskola padjain szövődött barátságuk, de ez valóban bensővé soha sem lett. Korán elszakadtak egymástól. Az ifjú papüendőék ugyan eléggé őszintén önti ki szívét barátja előtt az időtől fogva, hogy a szemnarium kapuján belépett. (1821. jul. 16-án kelt első meglévő levele.) De az ifjú Vörösmarty fejlődésére kevés útmutatót nyújtanak levelei. Közlik egymással írói kísérleteiket és kölesönösen buzdítgatják egymást. Mikor azután Klivényi kiábrándul költői hivatásából és bele-

nyugszik papi állásába, buzgó, de nem nagyon szerencsés előfizető-gyűjtője lesz barátjának, „kihez hajlandóbbak Helikon szüzei.“

Már sokkal bensőbb barátság fűzte Teslér Lászlóhoz. Ő vele is 1821-ben kezdte a levelezést, melyet az tesz értékesé, hogy az ifjú költő fejlődésére legtöbb adatot nyújt. A fiatal káplán, megplébános, Egyed Antal, kihez inkább a tisztelet, mint a barátság kötötte a jóval ifjabb Vörösmartyt, irányzói tehetségének, buzdítói kísérletei között és fejlesztői szellemi látókörének. A legjótékonyabb kis kör ez a „puszta magányosság bús fia“ számára, mint Vörösmarty magát nevezi. (Klivényi Barátomhoz.) Az ő körükben szélesedik ki Vörösmarty iskolai műveltsége; itt ismerkedik meg az ó és új idők klasszikusaival és itt villan meg agyában az első eszme párduezos Árpádról, a honszerzés diadaláról. Még eddig drámaírónak készül; Teslér is erre buzdítja; de Egyed lelkét már az ősök hős küzdelmei ihletik, Árpádról tervez egy nagy költeményt, erről beszélget ifjú barátjával, — ki csakhamar meg is testesíti az eszmét, megírja az ősök dicsőségét zengő nagy költeményt. Ezzel azután beteljesedik egyszerre, a mit Teslér már 1823-ban jósol meg neki: „Barátom, szép pálya nyílik előtted, menj bátran, igyekezeteidnek nem szokott szerencsét ígérek. A hazát Te fogod dicsőíteni s a haza Téged.“ (1823. márcz. 1.)

Úgy e levelek, mint ez idő szerinti barátainak levelei, az egy Deákéit kivéve, a legérdekesebben világítják meg Vörösmarty esztétikai fejlődését.

Vörösmarty esztétikai műveltsége alapján klasszikus volt. *Vergilius* Baróti Szabó és *Horatius* Virág Benedek fordításában voltak a klasszikai berendezkedésű iskolán kívül első olvasmányai. Hajlandósága Kisfaludy Sándorhoz és Csokonayhoz vonzották, a népies is hatott reá; de mindezt elfojtotta benne az egész kor klasszikus-imádása. Ime pályája elején mindjárt küzdelembe kerül: romantikus hajlandósága és klasszikus kora küzdenek egymással. Teslér Shakespearet és Schillert adja kezébe; Egyed Homerost. O maga népies tárgyat (A juhász és bojtár) küld első nyilvánosságra szánt kísérletül az Auróra-ba; Kisfaludy Károly így felel rá vissza: „Nem lehet-e ezen különben, szép és lágyan írt idyllbe graecismust szólni? A juhász és bojtár nevezet (pedig képtelen) sok olvasót eljleszt . . . Azért, ha ezen költeményt általjában dia-

logisálni méltóztatnék, görög nevet adván címerül, több kedvelőt nyerhetne.“ (1823. márcz. 19.) Öreg tisztelője, Juranits László, kérve kéri, „hogy a régi magyar klasszikusok édessége, könnyűségétől soha el ne térjen.“ (1824. febr. 4.); Teslér Kazinczy szavait idézi rá: „Tartsd meg a cothurnusi lépdelést.“ (1823. márcz. 1.) E küzdelem bélyegzi a *Zalánfutását* is. Formájában, fölfogásában klasszikus a klasszicizmus sallangjai nélkül; képeinek és hasonlatainak merészségében, kifejezésének erejében és változatosságában, a képzelet szabadságában és nagyszerűségében romantikus — a romantizmus túlzásai nélkül. Csak később, midőn tehetsége virágjába jutott, szabadúl meg a küzdelemtől és forr ki belőle a legértékesebb rész: a nemzeti romantikus.

Korán jutott barátságba Vörösmarty Stettner (Zádor) Györggyel és Fábián Gáborral, s mindkettővel őszinte és benső maradt barátsága egészen a sírig. E barátságnak köszönhetjük a *Zalán* esodásán szép bevezetését. Fábián sürgette, hogy „kezdeti versezetet“ írjon a minden bevezetés nélkül induló költemény elé. Stettnernek és az ő révén Fábiánnak meg is küldi e kezdeti versezetet már 1824. szept. 29-én Börzsönyből, hol akkor művét tisztázzatta.

Stettner is, Fábián is művelt lelkű, irodalmat szerető és íróskodó férfiak voltak, kiknek emlékezetét nem egyedül Vörtösmartyval való barátságuk tartja fenn. Fábián már az „*A-pasia*“ munkatársa volt, mikor Vörösmartyval megismerkedett. Az új ismeretséggel eldicsekedett Stettnernek, ki Vasvármegyéből csak azért sietett Pestre, hogy az új költőt láthassa, kit azután ő ismertetett meg Fáy Andrással és Deák Ferenczcel, s kívül sietett dicsekedni magának Kazinczynak is.

A Stettnerrel és Fábiánnal váltott levelek tárgya leginkább az irodalom. Megbeszéli bennük készülő munkáikat, terveiket, irányítják munkálkodásaikat, közlik egy-egy íróról, vagy műről való megjegyzéseiket, tanácsokat adnak egymásnak és így tovább. Az *Auróra* meg a *Tudományos Gyűjtemény* sok darabja e baráti levelekben esziszolódik ki és bennük érik meg a *Kritika Lapok* eszméje is. Vörösmarty már 1826. jan. 6-án ezt írja Stettnernek: „Közönségesen megegyezünk abban itt fenn, hogy egy országos, éles, teljes, erős critica kellene, oly embertől, a ki mind a nyelvet tökéletesen, mind a művészség ágait különösen és egyetemben értse, tudjon

azoknak bírálásához és szólni merjen. De hol van az a Lessing, vagy ha van is, mikor jó fényre? Addig e levelekben kritizálnak. Vörösmarty például igen talpra esett ítéletet mond Kisfaludy Sándor drámáiról; helyesen ítél Verseghyről, mint fordítóról, kissé szigoruan, mint nyelvészről (Stettnerhez 1826. jan. 6.) Mikor azután Vörösmarty a *Tud. Gyűjtemény* szerkesztője lett, ebben közölt néhány bírálatot, meg az *Aurórában* (Xeniák) Szelidebb természete azonban gyöngítette kritizáló kedvét; maga Stettner már bátrabban száll sikra; de az igazi kritikus egy másik barátjuk, Bajza József, lett.

Fábián ismertette meg Vörösmartyt *Ossiannal*, kinek hatása több művén megérzik. Később (1833.) szívesen fáradozik azon, hogy Fábián Ossiánja megjelenhessen. Viszont Vörösmarty veszi rá Fábiánt a Frithióf-monda fordítására. A jó kedvű Fábián, ki ez időben Világoson lakott, kissé nagy áldozatnak tartotta, hogy Frithiófért megtanuljon svédül; hanem azért csak megteszi a barátságért és derekasan el is végzi a fordítást.

E levelek legkedvesebb témája azonban a nyelv. Ez volt Vörösmarty szerelmének állandó tárgya, — nem esoda, hogy olyan széppé vált műveiben. Érezte, tudta ezt maga is. „Ha a magyar verseimben kedvet találhat, a nyelvnek köszönheti, melynek bája valamennyire hatalmamba volt,“ — írja Stettnernek Zalánjáról. (1827. aug. 23.) Foglalkozik is a nyelvvel, kutatja sajátosságait, buvárolja szókinesét, építi grammatikáját. Még Deákot is kivallatja a göeseji nyelvjárásról (1827. okt. 16.) 1829-ben Bugáttal együtt a palócokat keresi föl, hogy nyelvüket megfigyelje; egyébként is ismeretes, mily tetemes nyelvészeti munkásságot fejtett ki. Barátai is szívesen veszik, ha leveleiben nyelvészkedik. Csak Fábián nem igen örül neki. „A vélem közlött gyalázatos gramaticálások ugyan nékem nem nagy örömet szereznek, — írja 1825. máj. 16-áról. Annál szívesebben veszi a „gramatikálásokat“ Stettner. Ő azután el-elvitatkozik barátjával — egy-egy szón vagy fordulaton, néhol olyan aprólékosan, hogy szinte ráillik a név, a melylyel magát nevezi: *mikrologizáló grammatikus* (L. levelét 1825. decz. 4-éről és Vörösmartyét dec. 12-éről és 1826. jan. 2-áról.) Vörösmarty szinte szenvedélyesen védi a maga igazát és mikor Stettner mereven a logikához ragaszkodik, ő bátran kimondja, hogy a *szokást* is figyelembe kell venni: „Nem kell oktalanul zúgolódnunk a szokás ellen

is, — írja neki (1826. jan. 2.); tudod, én annak vak imádója nem vagyok; de mikor sem etymologia, sem analogia, sem euphonia, sőt még a legutolsó oeconomia sem biztat, minek pártoljak én el esupa literatori kényességből az élő, olvasó, de nem író többségtől? Minek sértsem füleit, mikor azok a méltó különözések által is már eléggé sértve vannak?“ Révai tanítványától merész szavak ezek mindjárt pályája elején; de igazak és a nyelvész e meggyőződésének minden esetre sokat köszönhet a költő nyelvének szépsége.

De Vörösmarty nem elégszik meg azzal, hogy csak grammatizáljon Stettnerrel; rábirja hogy részt vegyen az Akadémia készülő német-magyar szótárának szerkesztésében. Nagyon bizik benne. „Annyit tudok, — írja neki, — hogy a te dolgozatodat legjobbnak hiszem e nemben.“ Stettner részt is vett derekasan a munkában, melynek örege azonban Vörösmarty, Toldy és Bugát vállaira nehezedett.

Nem érdektelen megjegyeznünk, hogy mennyire írtózott Vörösmarty a szómetsző Helmecezytól. „Helmecezy már egyszer Cserhalomra vetette fatális kezeit, — írja Stettnernek (1825. aug. 2.) — Igen derék ember, mindeneket mozdit, a hol csak lehet segítségemre: de sziklákba ütközik, s szegény fejem! az is nekem fáj.“ Stettner meg így gúnyolódik: „Hogy Fábíán Helmeceyvel kezd ismerkedni, örömmel értem mind leveléből, mind Budája velem közlött töredékeiből is látom; a *vihar, hitlen, győzelem* etc. ezen ismeretség tanúja.“ (1825. dec. 18.)

Sok mindenféléről esik még szó a három jó barátok egymással váltott leveleiben, melyek a költő élete folyására is sok becses adatot nyújtanak. Ezek közül azonban csak az az egy ismeretlen eddigelé, melyet Stettnernek 1830. nov. 22-én Pestről írt levelében olvasunk: valami Balla kapitány úr meg akarta házasítani a költőt. Hogy kivel, nem tudjuk; hogy akarata csak akarat maradt, azt tudjuk.

A két jó barátón kívül, kik egyszersmind legbuzgóbb előfizető-gyűjtők is voltak, legérdekesebb leveleket váltott Vörösmarty *Deákkal és Wesselényivel.*

DR. KISS ERNŐ.

Bocskay Istvánt dicsőítő versek.

Egy XVII. század elejéről származó 16-odréttű kéziratos füzetke jutott kezembe (Martian Julián Deésen állomásos m. kir. honvéd százados tulajdona), melyben egy *latin* és egy *magyar* vers van leírva; mindkettő Bocskay István, a magyar szabadságért síkra szállott nemzeti hős dicsőségét zengi.

A versek írója, a mint magát a magyar vers végén megnevezi: *Egrespataki* András, *Létéről*.

Léta (Magyar- és Oláh-Léta) Kolozsvár közelében van Torda-Aranyos megyében, a Géczi-vár mellett, Egrespatak is közel ahoz, Alsó-Jára mellett, s így az irodalomtörténetben ismeretlen író nyilván arról a vidékről való, s református ember, a mi kitűnik a versek vonatkozásaiból is: „Colosvár nagy kénját, Erdély pusztaságát“ emlegetvén, s a „mise faragókat“, „pilis papokat“ korholván.

A versek a Bocskay fölkelése kezdetén 1604-ben írtak, csakhamar azután, hogy Bocskay Diószegnél „Pecz Jánosnak hadát, Luciper táborát“ szétverte, a mi a fölkelés elején történt (1604 oct. 15.)

A vers írója — úgy látszik — maga is a fölkelők táborában harczolt, mert „szolgai ruhában, katona formában“ írja dicsőítő és harczra buzdító szövegét, felhívván honfitársait és „keserves nemzetét“, hogy „dobunkat pergetvén, trombitát zendítvén, az egekben kiáltunk!“ és „serény hadnagyinknak, jó kapitánunknak példájokat kövessük.“

A Bocskay tollat és kardot forgató, eddig ismeretlen, lelkes Tyrteusának versei — azt hisszük — becses adalékul fognak szolgálni e nemzetünk történetében nevezetes korszak irodalmához.

A versek a következők:

I.

Botskaides Heros antiquae gloria stirpi,
Extra spem nostri spes animosa soli,
Postquam coeperunt bellaces teutones Hunnos
Perdere, et in nostram templa sacrare necem,

Quod solus nostram miseratus es ipse ruinam,
 Te merito jam nunc Hungarus omnis amat,
 Scilicet haec virtus, haec est laus magna Rudolphi
 Sic sibi subjectum dilacerare gregem,
 Viderat ista Deus, Deus idem riserat ista,
 Ridet is ex alto prava statuta polo,
 Teque Mosen nostrum vocat et nihil tale timentis (*igy!*)
 Teutonas (*igy!*) Hungaridum pauca per arma fugat.
 Macte animi Heros noster comitatus amat,
 Pannoniae potius te status omnis amat
 Et tua jam dudom (*igy!*) quibus indulgebit Apollo,
 Quisque pius vates, acta referre cupit,
 Non equidem invidio, scribant meliora poëtae,
 Nos homili (*igy!*) parvas lintre secamus aquas,
 Cumque nec aera tibi nec munera mittere possim,
 Sic nihil ad Croesi contullit Irus opes,
 Hosce tamen rythmós tibi conservare pusillos
 Nunc placuit, quos si te peramasse sciam,
 Tali tuo posthac conscribam carmen honori,
 Quale sciam nimium te meruisse, vale.

II.

Ad notam: Oh meg repede,
 vel: Mely csalárd ez világ.

Az szép szabadságra,	Jóllehet sok kárban,
Magyarság javára	De azért vigságban,
Törekedő jó urunk,	Magyarok örömében.
Uri dicsőségből,	Ha nyelvem száz volna,
Mint Krisztus menyégből,	Hogyha szóm víz volna,
Alászálott gyámolunk,	Ha mint Keres úgy folyna,
Szolgai ruhában,	Szívemnek titkait,
Katona formában,	Magyarok örömit
Hallgasd meg az mit irunk.	Megírnám böles formára,
Az kinek örvendünk,	Jaj, szegény magyarok
Most annak éneklünk	Immár vigadnotok
Vitézlő öltözetben,	Egyszer ideje volna.
Sisakban, fegyverben,	Az ecclésiáért,
Lovakban, nyeregben,	Igaz tudományért
Sátor alatt mezőben,	Ő maga áll fel talpra,

Mikor zászlótokkal,
 Dobbal, trombitákkal
 Mentek az kemény harcra,
 Adván bátorságot
 Nálátok az kardot
 Forgatja csak ű magát.
 Ha jövendőt tudunk,
 Ha igazat szólunk,
 Ott leszen az ujulás,
 Szomszédságinktól,
 Országunk vesztőktől
 Magyar szabádulás.
 Az mennyei úr is,
 Így akarja ő is,
 Hogy legyen az megváltás.
 Nyomoruságinkat
 Szánta nyavalyánkat,
 Gyalázatos voltunkat,
 Engedelem alatt,
 Hűség színe alatt,
 Hogy látta rabságinkat,
 Kegyetlen uraknak,
 Vérszopó hóhérnak
 Keze alatt kénunkat.
 Sokszor óhajtottunk,
 Kesergettünk, sirtunk
 Ez méltatlan dologban:
 Mi oka Ur Isten,
 Lelkünk mely büntelen,
 S mely kemény szívök vagyon,
 Híveknek kiáltnak,
 Más felől pusztítanak,
 Vágnak, ölnek szabadon,
 Az magyar koronát,
 Világ kívánságát,
 Lábok alá tapodják
 Selýmét (így!) magunknak

Desztikóezet (így!) mondnak
 Személyünket utálják,
 Barátságunk sem kell,
 Hűségünk is sem kell,
 Halálunkat kívánják.
 Mustoha Rodulphus
 Sátán miatt vagy bús,
 De megver az Jehova,
 Az híveket űzöd,
 Az Krisztust üldözöd,
 De horgot vet örrodban.
 Szegény keresztyének
 Meg ne rettenetek
 Az Isten causájában.
 Maga megalázott,
 Szíve szomorodott,
 Te keresztyén Gedeon,
 Hogy szemünk ily vak volt,
 Hogy nyakunk kemény volt,
 Ne haragudjál azon,
 Fejünk megalázván
 De hűséggel rakva (így!)
 Már te kezedben vagyon,
 De mi mit miveljünk,
 Magunkkal sem birunk,
 Felemelt az Jehova.
 Tegyen örökössé
 Hosszu életövé,
 Ország vidámságára,
 Örvendező orcánk
 Sokáig szép hazánk
 Nézhessen királyára.
 Nem kell irigykedni,
 Farkas szemmel nézni
 Senkinek ez dologra,
 Bihar vármegyéből
 Hogy te ez kis helyből

Származtál oltalmunkra,
 Krisztus is jászolból
 Az kis Nászárottból (*így!*)
 Jött világ váltságára.
 Így szokott ez lenni
 Így szokta mivelni,
 Az egeknek szent ura,
 Az kised sziveket,
 Vezérelvén őket
 Viszi derék dolgokra,
 Moyses és Árron
 Josue, Gedeon
 Példája ezt mutatja.
 Hogyha hallgathattunk,
 Hogyha nem gondoltunk
 Nemzetünk inségével,
 Búva kinek leszen,
 Kinek ártasz igen
 Méltóságos tiszteddel,
 Az Ur annak adja,
 Az kinek akarja,
 Nem gondol ő senkivel.
 Nem bánkodik Várad,
 Noha kinja árad,
 Ezen a diadalman,
 Karóhtól (*így!*) fejünket
 Kéntől életünket
 Mert megmentéd az napon,
 Pecz* Jánosnak hadát
 Luciper táborát
 Hogy megrontád az harezon,
 Az sok szent szerzettel,
 Hús vesztő péntekkel
 Siet vala mi reánk,
 Mise faragókat
 Nyírit suýtókat (*így!*)
 Hoz vala, hogy tartanánk,
 Noha viasz nélkül
 Délben gyertya nélkül
 Jól látott ecclesiánk,
 Az Ur te általád
 Izené mit fírad
 Ily méltatlan dologban,
 Az szent solosmákat,
 Pileses papokat
 Küldje haza Rómában,
 Ő maga örömben,
 Rütus (*így!*) viz mentében
 Lakjék vesztég sakában (*így!*)**
 Hát mit óhajtának,
 Avagy miért sirnának,
 Megszabadulásunkon,
 Ha hazánk elromlott,
 Éltünkben megtartott
 Az mennyei oltalom,
 Az ecclesiához,
 Nem az külső jókhoz
 Kóttettünk ez világhoz.
 Dob, trombita zengést,
 Álgyu, puska lövést,
 Mindent el kell szenvednünk,
 Dió bélt kívánván,
 Tudjuk azt mind nilván,
 Az hiát meg kell törnünk,
 Ha mind aluszunk is
 Békével lakunk is,
 Nem mind örökké élünk.
 Vitéz atyáinknak,
 Serény magyaroknak
 Nyomdokokat kövessük,

* T. i. Pecz német tábornok seregét.

** Talán: *lakában* helyett?!

Kit ők nyertek vérrel,
 Mi is azon vérrel
 Megtartsuk és őrizzük,
 Ha német határát
 Oltalmaztuk, gondját
 Magunknak is viseljük.

Nem szolnánk reájok,
 Tudjátok magyarok,
 Ha igazak volnának,
 Urakról urakra
 Menvén mindnyájunkra,
 Jobb-e, hogy ronton rontnak,
 Colosvár nagy kénja,
 Erdély pusztasága,
 Példája mindnyájunknak.

Ha megfogyatkozunk,
 Hogyha nem adhatunk,
 Mindjárt megnyakaznak,
 Ha vitézek vagyunk,
 Ugy is félnek tőlünk,
 Árulóknak kiáltnak,
 Patkószeget vernek,
 Fejünkben szegeznek
 És ez világból kiírtnak.

Méltó hát vigyáznunk,
 Méltó könyörögenünk
 Ez új fejedelmünkért,
 Maradék hazánknak,
 Szép ecelésiánknak
 Adatott Gedeonért,
 Tegye szerencsésé,
 Hosszú életvé
 Isten a sok árvákért.

Keserves nemzetünk,
 Szomorodott szívünk
 Egyszer hadd vidámóljon,

Rabságából testünk,
 Siralomból lelkünk
 Immár hadd szabaduljon,
 Ezeknek fejében
 Boldog reménységben
 Minden ember indóljon.

Dobunkat perdítvén,
 Trombitát zendítvén,
 Az egekben kiáltunk,
 Erőt onnan kérjünk,
 Az ki meghal bennünk,
 Jézussal uralkodunk,
 Az ki egészségben
 Megmarad éltében,
 Szép tisztességet nyerünk.
 Serény hadnagyinknak,
 Jó kapitányunknak
 Példájokat kövessük,
 Mi nem jobbak vagyunk,
 Vagy mi nem több lelkünk
 Az övéknél, mit félünk,
 Az ellenség is fél,
 Abból is jóh (*igy!*) sok vér,
 Semmit ne iszonyodjunk.

Hadat igazgató,
 Győzedelmet adó,
 Bölcs és hatalmas Isten,
 Mutasd meg magadat,
 Irgalmas voltodat
 Magyarai hivedben,
 Kiért fejedelmünk
 És minden nép vallunk (*igy!*)*
 Áldjon tégedet, Ámen.

F.(ecit) Andreas Egrespatakj
 Ex Laetah.

Közli: DR. WASYLKIEVICZ VIKTOR.
 (Csík-Somlyón.)

* Valószínűleg *velünk* helyett.

IRODALMI SZEMLE.

Mátyás király Emlékkönyv.

Szerkesztette *Dr. Márki Sándor*, Budapest. Kolozsvár sz. kir. város hozzájárulásával kiadja az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat 1902.

Egész tudós s művész gárda, élén gondos szerkesztővel, vállalkozott, hogy történelmünk letűnt napjának szétszórt sugarait „viribus unitis“ kérébe gyűjtse s ezzel árasztójuk fényét felidézze, teremtéseinek, áldásának, munkája eredményeinek s hatásának kimutatásával alakját meg-elevenítse „a nemzet közérületének felbuzdítása végett“. Sulyos vállalkozás! Mert a mint Jókai mondja, az Emlékkönyv előtti óda kezdő szakaszában:

Leáldozott napot felhozni az égre,
Lobbanó villámot vetni festett képre,
Csillagvilág közül vezérfényt kinézni:
Könnyebb, mint Hunyady Mátyást felidézni.

Mégis e könyv a régi anyag gazdag egybeállításával, a szorgalmas kutatás s mélyreható elemzés új eredményeivel nem méltatlan emléke Hollós Mátyásnak. Hogy az Előszó szavaival éljünk, valóban „írói friss korszorukkal növelik Mátyás király babérait“.

Hegedüs Sándor „Mátyás király emléke“ nyitja meg a tanulmányok sorát. Ő méltatja legelőbb Mátyás dicsőségének nagyságát, mely annyi sulyos viszony között áldozatot nem ismerve, „a magyar államot nagygyá, állandóan erőssé, fejlődésre képessé tudta tenni“. Mert koráig Magyarország fenntartó erőt különböző hatások nagyon megviselték.

Kövéri László értekezik e hatásokról éles vizsgálódással.

A keresztyénség felvételével együtt átvettük ugyan a nyugati államszervezetet, de faji sajátságaink nem engedtek mindenben ahhoz alkalmazkodni. Ezért szállka voltunk nyugat szemében, holott már az egyház érvényre juttatta hatalmát minden vonalon. E hatalmának döntő befolyást akart szerezni nálunk is. S mert ez akarata szerint nem sikerült, megrontásunkra az eszközökben nem volt válogatós. Világi feje, a római császár már Szent István óta küzdött, hogy fundummá tegyen. Hozzá még mongol verte, török dulta e népet. Már-már oda jutott, hogy ellenségei utolsó óráját vélték kondulni.

De íme a törekvő vajda még egyszer felidézi a nemzet ősi erényeit. A trónon követi fia s „dicső pályával“ merészen, diadalmasan nyakát szegi azok törekvéseinek.

Új világok az ismeretlenség ködéből szoktak születni. Mátyás, e mi világunk, — a mint ezt Karácsonyi János „Mátyás király ősei“-ről írott szép tanulmányából is láthatjuk — nem onnan jött. Apját férfi korában írt dicső pályájából ki ne ismerné?! Bátyja „vitézek vitéze“. S már nagyatyja is, Hunyadi I. Vajk 1409-ben „udvari vitéz“ (Emlk. 10 l.), kit Nádasdy László alvajda levelében barátjának szólít.

Karácsonyi adatok híján fennebb ugyan nem vihette a családfát, azonban igazán mondja, hogy „I. Mátyás így is büszkén hivatkozhatott őseire s nem kellett hamis genealogiához folyamodnia“. (Emlk. 17. l.)

Ez ősök emléke s az örökölt dicsőség hathatósan hozzájárulhattak, hogy ama légkörben fényes tehetségével hatalmas egyénisége „kivételes teljességben s harmoniában“ kifejlődhessék. (Fraknoi: Mátyás egyénisége Emlk. 18. l.)

Mint gyermek önérzetes, daczos természetű. Fogságában őreinek, kik „magyar királyának“ csufolták, merészen odavágja: „Várjatok majd még a ti királyatok leszek“. (Emlk. 19.) Az is lett!

Mint király határozott, hadban rettenthetetlen, tanácsban bölcs, elhatározásában kérlelhetetlen, de a hol engedékenységének szükségét látta, bámulatra méltóan hajlékony. „Egyéni jelleme egyaránt nyilatkozott magánéletében is“. (Fraknoi: Emlk. 25.) Nagyságának alapját a szülőház mély vallásosságában s erkölcsösségében szerezte. Kiválóságának igazi mértéke a nép lelkéből kitörülhetetlen emléke. Benedek Elek mondja el a néphez való viszonyát. Mekkora szeretettel vette körül e nép nagy királyát! Pedig Mátyás nem kímélte az adótól. Messzemenő tervei sok áldozatot kívántak. Elődjeitől nem örökölt „tele kincstárt s jó hadserget“, magának kellett tehát teremtenie mindent. (Emlk. 41.) Sok háborut folytatott. Erre állandó hadsereg kellett. Szervezett is magának olyan haderőt, hogy korábban nem mérkőzhetett vele egy állam ereje sem. (Kiss Lajos: Mátyás hadserege.)

S miként itt éles érzéke ki tudta választani a legalkalmasabb erőket, úgy cselekszik a törvény alkotásban is. A legtapasztaltabbak, legjártaabbak tanácsát fogadja csak.

Törvényeiben magyar szíve nem tagadja meg magát. Marczali „Mátyás és alkotmányunk fejlődése“ című tanulmányában a nagy király törvényalkotásait tárgyalja. Alkotmányunk tovább fejlesztésében „igazi magyar hagyományt karol fel a nagy király, midőn az oligarchiával szemben a megyét, a köznemességet állítja sorompóba“.

Mátyás vezérlő csillaga az igazságosság. Ez oldaláról világítja meg Andrassy Gyula gr. szép cikke. (Emlk. 65-71.) Csánki Dezső pénzügyeit ismerteti. Mátyás korában tisztán a királyon „állott, hogy fényes udvart tartson“. A jövedelem főrészt az adó tette. De Mátyás

az adózás mellett ismerte azokat a gazdag jövedelem forrásokat is, melyek árán fényes udvart tarthatott s magas ideáljait megvalósíthatta.

Nyugati politikájával a római császárságot czélozta, ámbar Frigyes-sel folytatott egyenletlenkedéseire első bonczolója, Zrinyi Miklós gr. elég okot talált már az „elmék hasonlatlanságában“. „Ugyanis német és magyar fő sohasem lehet egy fő.“ (Emlk. 80.)

Említett czéljának lehet tulajdonítani, hogy legfőbb figyelmét külpolitikájában nem kelet képezte. Azonban már uralkodása elején felismerte, hogy az oláhországi vajdaságok megvédésével Magyarországnak emel védőbástyákat. II. Piussal s Perzsia fejedelmével folytatott tárgyalásaival pedig egyenesen a keletről fenyegető legnagyobb veszély megtörését akarta. (Gr. Kuun Géza: Mátyás keleti politikája. Emlk. 89.)

Márki Sándor tanulmányából mint legügyesebb diplomatát ismerjük meg Mátyást, ki csak azért kaczerkodik Iván orosz czárral, hogy egyfelől Kázmér lengyel király erejét lekösse, másfelől azonban a vajdaságokkal szemben Magyarország közjogi helyzetét akarja biztosítani. Kár, hogy e téren a diplomáciai diadalnál tovább nem jutott. (Jancsó Benedek: Emlk. 99.)

Mátyást a pápasághoz benső viszony köti. Áldásy Antal és Pór Antal írtak részletesen e viszonyról. Ez is apai örökség s ő ápolta kegyelettel. A török elleni közös gyűlöletben, czéljukban egyeztek s csak II. Pius hirtelen halála okozta, hogy együttes erővel nem mehettek a török ellen. Azonban a legbensőbb viszony sem korlátozta, mikor a szent szék a magyar király kegyúri jogait akarta csorbítani, hogy hatalmas tiltakozó szavát hallassa.

A nagy királynak azonban mégis volt egy gyengéje. A mint Fraknoi egyénisége tárgyalásánál mondja: gyenge férj volt. (Emlk. 26.) Kétszeri özvegységre jutás után 13 évvel nőül veszi a nápolyi király leányát, Beatrixot s további uralkodásában akkora befolyást juttat neki, mely egészen meglepő. Kétségtelen, hogy e házasság után az olasz renaissance hozzáuk áramlása közvetlenebb, hatalmasabb volt. A királyné „személye, vonzó tulajdonságai“ mellett szellemével is hatott Mátyásra. (Emlk. 129.) Mégis tán e házasság nem volt akkora nagy áldás. E frigy következeiseiben inkább káros, mint hasznos volt. Igaza van a magyarok sententiájával Zrinyinek: „messze komaságot, közel házasságot kell keresni“. (Emlk. 79.)

Ha neje által kapta is meg Mátyás szelleme a renaissance ápolásában az igazi irányt, a mint maga Müntz Eugene is elismeri: „a király törekvései és vállalkozásai szélesebb látókörűek voltak és messze fölötte állottak a felesége és unokaöcsese, Ipoly bibornok műkedveltségének.“ (Mátyás és a renaissance. Emlk. 150.)

E nyilatkozaton kívül gazdag tartalma mellett egyéb tekintetben is nevezetes a tudós franczia ezikke. Három kéziratot említ meg,

„melyek kikerülték a Corvina-kutatók figyelmét“. Az egyik Lord Laicesterek könyvtárában van Holkhamban; egy XV. századbeli evangelium. A másik kettő Cheltenhamban van, sir Thomas Phillips könyvtárában. Liber de Habitu Virginis ez egyik Caecilius Cyprianustól; a másik Titus Livius könyve: De secundo bello Punico.

Három eddig ismeretlen könyv abból a nagyszerű könyvtárból, mely a „harmadik nagy s az első nyilvános renaissance-könyvtár“. (Emlk. 161.) E könyvtárról Erdélyi Pál értekezett. Előadásában meggyőzően bizonyította be az olasz felfogással szemben, hogy Mátyás e könyvtár alapját jóval 1476. előtt vetette meg. Hogy bőkezűsége milyen arányban gyarapította, eléggé bizonyítja az olasz fejedelmek panaszkodása, mely szerint Mátyás könyvszedőivel s aranyaival annyira elárasztotta az olasz könyvpiacot, hogy ők alig juthattak hozzá. Nem is lehetett ez másképp annál a királynál, kinek classicus műveltsége oly mélyen gyökeredzett, s kinek reggel párnája alatt gyakorta Curtius, Livius s mások munkáit találták. (Emlk. 168.)

Csodálkozhatunk-e aztán, ha az első magyarországi nyomda felállítása is az ő uralkodása alatt történik? Helyesen járt el Dézsi Lajos, mikor a nyomdászat tárgyalásánál Fraknóinak az első nyomda felállítójára vonatkozó új s világosan megokolt adatát fogadta el.

E szerint Karai László budai prépost, s nem Geréb László, — mint a hogy még a nagy Beöthy irod. tört. II. kiadásában is áll, — hívja be 1471. körül Hess Andrást. (Emlk. 170.) Hess nyomdája rövid életű volt, de nyomon követték a könyvkereskedők. Nagy szükség volt rájuk az iskolák fellendítésével. Mátyás e nemű ténykedését s az iskolák szervezetét Békefi Remig Mátyás az Emlk. 171—178. II.

A humanista fejedelem jól ismerte az iskolák jelentőségét, sulyát s buzgón fáradozott az alsóbb iskolák fejlesztésén. Az egyetemi oktatás emelésére pedig 1465. jun. 1-én a pápa engedélyét kérte egy egyetem felállítására. (Emlk. 175.)

Mint a jó atyának gondja, úgy kísérte éber figyelme a művelődés egyes organumainak életét. Lépéseket tett az egyházas szellem fokozására s gondoskodott, hogy az elárvult szerzetek ügye jó rendbe hozassék. Különösen a ciszterciek érdekében tett sokat. E szerzet a Mátyás korában a züllés szélén állott. Hogy új életre kelt, egyenesen az ő gondoskodásának köszönhette. (Békefi: Mátyás és a ciszterciek.)

Mindez intézkedéseiben Mátyást jó szellemén kívül nagy szellemek is sugalmazták, kiknek forgatására uralkodói gondja között is tudott időt szakítani. Egy fennmaradt Corvin példány a mellett tanúskodik, hogy Dantét is ismerte. A „Curiával szemben tanúsított határozott magatartásában“ meg a legnagyobb valószínűség szerint épen Dante De Monarchiája vezette. (Cs. Papp József: Mátyás és Dante.)

Természetes tehát, hogy az ilyen királyt a hír hamar szárnyára vette. Dicsősége, bölcsessége s erényei kora hőségé avatták. (Emlk.

192.) Épen költők lantjára való volt. Zengte is egész sereg humanista költő nagyságát. Hegedüs István ismertette a latin költőket, kik Mátyást megénekelték. Műveiből egyes részeket kitűnő fordításban is bemutatott. E magasztalásokból kitűnik, „hogyan az „éhes“ költő jutalmat, kitüntetést áhit; de nemzeti elfogultság nélkül érezhetjük azt a fényt, azt a bűvös hatalmat is, mely Mátyást e korszak hőségévé, legpregnansabb kifejezőjévé tette“. (Emlk. 192.)

Nemzeti költészetünk állapotáról Szilády Áron írt gyönyörűen. Sajnos, Mátyás-kori nemzeti költészetünk virágait a divatos latin költészet fája elölte, elborította. Pedig fejlődését maga is kegyelettel ápolta. Az olasz származású királyné sokban megváltoztatta a királyi udvar életét. Egyben azonban nem! Mert a mint Galeotti feljegyzi: „asztal felett a hősök tetteit honi nyelven lant kíséretében éneklék“. (Emlk. 206.)

Ha egyéb bizonyosság nem maradt volna Mátyás korabeli költészetünkről, ez is elég hathatósan szólna mellette. De, bár fájdalom, kevés az, a mivel ezen kívül dicsekedhetünk: csupán egynehány töredék, a Budai Simon, Csicsery András neve s Gabriel ille Hungarus cantilénájának emléke beszédesen hirdetik nemzeti költészetünk virágzását, melynek főtárgya épen a nagy király s vitézi tettei voltak. (Emlk. 226.) Hiszen dicső alakja újabbkori költészetünk képviselőinek lelkét is sokszor ihlette. (Versényi György: Mátyás király a magyar költészetben.) A korabeli nyelvemlékeink az uralkodó latin költészet sorvasztó, bénító hatását sinylik. „Nyelvükre nézve messze maradtak a nép természetes, egyszerű, de tartalmas és szép nyelvétől s az előkelők beszédétől“. (Emlk. 226.)

Szokása a népek, hogy népszerű, kedvelt nagyjait leszállítja, beviszi a maga körébe. Olyan közvetlen, naiv szeretettel egy uralkodóját sem öleli keblére s szerepelteti, mint Mátyást. Nemcsak maga terem számára neki való szerepeket, hanem az idegen történetek idegen alakját eldobja s helyébe az ő kedveltjét teszi. A Mátyásról szájról-szájra járt történetekben különösen tapasztalhatni ezt a jelenséget, mint ezt Binder Jenő: „A czinkotai kántor és rokonságai“ ban látjuk.

Kiválóságaiért kitüntetett kedveltje a népek. Ajkára veszi, magasztalja, becézgeti; meg-megtréfálja — de mindig szereti. (Emlk. 227.)

Teszi ezt saját népe s idegen is. Sőt a krajnai népköltészetben olyan gazdag mondanakör veszi körül „a legigazságosabb királyt“, hogy a mi népköltészetünk messze mögötte marad. (Mátyás király a krajnai népköltészetben; Prém József.)

Mátyás személyével történetíróink közül először Bonfini foglalkozott. Felfogását Zsilinszky Mihály ismertette. Bonfini idegen s udvari ember létére sem a nemzet történetében, sem Mátyás személyiségének megítélésében tárgyilagos nem lehetett. Mert az „itt ott használt szigorúbb ítélet csak művészi hatás kedvéért van használva“, hogy

azután szabadon árasztthassa „a dicsőítő és hízegő kifejezéseket“.
(Emlk. 244.)

Bonfini a protestans kor felvilágosodott gyermeke, Heltai átültette nemzeti nyelvre. Róla Török István írt. Heltai éles ítéletével leszállította a humanista történetíró magasztalásait s mégis kellő elismeréssel tárgyilagosabban ítélte. E mellett feljegyzéseiben megőrzött sok érdekes dolgot. Így neki köszönhetjük azt a népmondát is, mely Hunyadi Jánost Zsigmond királytól származtatja, s a „gyűrűs holló“ mondáját is. (Emlk. 246.) Mindkettő a XVI. sz. elbeszélői között több feldolgozóra talált s így közvetve hozzájárult nyelvünk pallérozásához s a nemzeti érzés ébrentartásához.

Ennek felsekerkentését akarta Zrínyi Miklós gróf is, mikor az „1655-ik országgyűlésről háborogva s kedvetlenül tért meg csáktornyai várába“ s Mátyás dicső alakjához fordult. (Emlk. 252.) Ez alak felevenítésével, a nemzeti királyság dicsőítésével akart nemzetére hatni. Mi sem tünteti fel ennél jobban Mátyás nagyságát. Vagy a hogy Zrínyi munkájáról írt tanulmányában a halhatatlan költő, hadvezér s államférfi nagyságának megrajzolása után szépen mondja Széchy Károly: „S ennek a Zrínyi Miklósnak eszménye és példája Mátyás király volt. Mekkora lehetett akkor Mátyás? Lehet-e nagyságának megkapóbb, szinte megdöbbenőbb mértéke?!“ (Emlk. 251.)

De nemcsak Zrínyi, egész Európában ismerték nagyságát s így a képzőművészetnek egyik kedvelt alakja lett. Századokon át festik, alakítják elterjedt aranypénzeiről. Egy Rubens méltatta esetére! Ferenczi Zoltán állította egybe nagy tudással, műértelemmel, hogy a képzőművészet képviselői a különböző nemzeteknél milyenek képzeltek.

Pasteiner Gyula az építészetéről értekezett. E szerint a XV. sz. végén Magyarországon a renaissance-művészet első korszakát élte. (Emlk. 266.) Mátyás a budai, visegrádi királyi paloták nagyszabású építkezéseivel ennek is hozzájárult fejlődéséhez. Itt jobban meghonosította, keletre példát adott.

A korából fennmaradt másnemű emlék az „Erdélyi Múzeum-Egylet“ érem- és régiségtárában kevés van. De ez a kevés is elég volt arra, hogy Pósta Béla az egyes részeknek igazi rendeltetését megállapítsa,

Szülőházáról Szádeczky Lajos írt. E házról úgy tudtuk eddig, hogy Mátyás születésekor szász ember tulajdona volt. Szádeczky a házat adómentesítő oklevél alapján egyébről győz meg bennünket. Éles vizsgálódásával, az oklevél szövegébe való mély belepillantásával véglegesen bebizonyította, hogy e ház Mátyás születésekor nem a szász Kolb Istváné, hanem a magyar Méhffy Jakabé volt. Tehát Mátyás magyar ember házában született.

Ennyi, a mit elmondani akartunk. Ha még hozzáadjuk, hogy Laukó Albert szép földrajzi tanulmányban ismertette Európát Mátyás

korában, két cikkben pedig „A kolozsvári Mátyás szobor története s Kolozsvár kegyelele Mátyás iránt“ van elmondva, nagyjában pedzettük az „Emlékkönyv“ tartalmát.

Az egész egybeállítására Márki Sándor gondos szerkesztését dicséri, a szöveg közötti képek pedig a közreműködő művészek buzgalma mellett a kiadó derékségét.

E könyv tartalmának gazdagsága, fejtegetéseinek mélysége, előadásának szépsége nagy arányokban domborítják ki Mátyás alakját. Szellemét közvetlen közelünkben érezzük s hatása alatt önkénytelenül Kemény János fejedelem szavaival kiáltunk fel:

„Óh vajha remélhető volna valaha más!
Óh vajha avagy ne született volna, avagy
Örökké élt volna!“

Egyiket mégis kihagyjuk és sorsunkat áldjuk, hogy nekünk adta őt!

Szász Ferencz.

Szamosújvár szab. kir. város monographiája 1700—1900.

A városi teljes levéltár és más kútforrások felhasználásával írta *Szongott Kristóf*, állangymnásiumi tanár, az „Armenia“ szerkesztője. *Első kötet. Sz.-Ujvárt, Todorán Endre „Aurora“ könyvnyomdája. 1901. 8°. VIII + 435 l. — Második kötet. U. ott. 1901. 8°. 571 l. — Harmadik kötet. U. ott. 1901. 8° 272 l.*

Szamosújvár, ezen régi őrmény város kétszáz éves történetét, érdekes szokásaival, erkölcsi felfogásával olvashatjuk e három kötetből, melyeket a szerző egykori hiteles feljegyzésekből, elsárgult foliánsokról tár elénk.

Az *első kötetben* az általános rész foglaltatik. Az első részben elmondja a vár történetét, mely kezdetben Gerlahida, Gerla nevek alatt szerepel; a szamosújvári várról ezen a néven Martinuzzi idejétől kezdve emlékeznek meg a történetírók. Érdekes fejezet a szamosújvári kir. országos fegyintézet múltjáról szóló, melyben a szerző személyre veszi a börtön-intézet belső életét is. Az őrmények vázlatos történetének elbeszélése után áttér munkájának tulajdonképen fő tárgyára, magának a városnak történelmére, megalakulásától napjainkig.

A város alapítása I. Lipót korára esik; III. Károly alatt nevezetes mozzanat a beszercei őrmények betelepődése Szamosújvárra, Mária Terézia korában az egyes családok nemesítése; II. József alatt Szamosújvár a szabad királyi városok sorába emelkedik (1786.), mely kiváltság ezen városnak is megadta a követségi jogot. A kötet második részében a város történetének önálló részleteivel foglalkozik a szerző. Így leírja a szervezését, határait, címérét, jövedelmét, elsorolja a „szamosújvári őrmény compania“ főbíráit, polgármestereit; bemutatja az első tanácsot határozatainak ismertetésével, majd annak felosztása

után a „ferialis és törvényes sessiók“ szervezetét ismerteti. A város önálló részletei között foglal helyet a hazai őrmény püspökségről szóló cikkely, melynek megalapítását, szereplését érdekes fejezetekben írja le. A kötetet a város plebánusairól való megemlékezések zárják be.

A *második kötet*: *Önálló részletek* címét viseli. Szamosújvár őrmény kath. papjainak idő- és betűrendes kimutatása után elmondja „örökös monumentum“-nak a piaczi nagytemplomnak történetét, leírja a templom megbecsülhetlen kincseit, melyek között méltó helyet foglal el Jézus szent keresztjének részecskéje és az állítólag Rubenstól származó nagy oltárkép, mely Krisztus levételét a keresztről ábrázolja, melyet I. Ferencz király ajándékozott Szamosújvár városának 1806-ban. E mellett megismertet bennünket a Salamon-templom, a szt. Ferencz rendi atyák templomának és zárdájának körülményeivel is. Az iskolaügyben megemlékezik az őrmény iskola, a leányiskola, a fiúiskola, vasárnapi iskola, gyakorlati iparintézet, ipartanoda, a görög kath. seminarium és tanítóképző intézet szervezetéről, a gymnasium alapításának történetéről. Az irgalmasság cselekedeteit nagyban gyakorolták a városban létező vallásos társulatok, úgyszintén az e célra alakult közintézetek, minők a szegényház, a Karátsonyi-intézet, az őrmény apácza-zárda, a fiú- és leány-árvaintézet. Érdekesek azon fejezetek, melyek Szamosújvár viszonyát rajzolják az egyes közeli városokhoz, pl. Erzsébetvároshoz, Gyergyó-Szt.-Miklóshoz, Csikszépvízhez, Deéshez, Belső-Szolnokmegyéhez. Külön fejezetek szólnak az egészségügyről, az iparról, kereskedelemről, kölcsönadás- és kölcsönvételről, az adó- és közteherviselésről, a katonáskodásról, közgazdaságról, a vallás- és erkölcsről. Kiemeli a város egyházi, katonai és világi rendhez tartozó kitűnő férfait, a nevezetes szamosújvári családokat, a Karátsonyi-, a Dániel-családot, a magyar-őrmény Gorove-családot. Kegyelettel emlékezik meg a szerző Szamosújvár szerepéről a „nagy idők“ alatt, továbbá Szamosújvár katonai érdemeiben gazdag fiáról, Czetz tábornokról.

A *harmadik kötetben* nagyobb részt ugyanazon dolgok vannak elmondva, melyek az első kettőben. Oka ennek talán az, hogy a szerző 1893-ban megjelent művét: „Szamosújvár, a magyar-őrmény metropolisz, írásban és képekben“, harmadik kötetnek alkalmazta, s így talán a még el nem mondott adatokat a később készült első két kötetbe szúrta be. Legértékesebbek a könyv azon részei, melyek Sz.-Újvár jelenét rajzolják. Néprajzi tekintetben fontosak a házasságról, a karácsonyi népszokásról, a nagypénteki szentsír látogatásról, a husvéti szentelményekről és az úrnapi körmenetről szóló helyi adatai. Ezeken kívül közöl közmondásokat, őrmény népdalokat, őrmény népmeséket és játékokat.

Szongott Kristóf hasznos munkát végezett; a rendelkezésére álló városi levéltár tíz nagy „stráfszekér“-re való anyagát lelkiismeretesen átkutatta s fel is használta. Nagyban emelik mind a három kötet értékét az illusztrációk.

A szerzőnek lelkes buzgalmát megillető dicséretet s érdeme felismerését még fokozza az a körülmény is, hogy minden költségeit a sajátjából fedeztet s így tetemes anyagi áldozatot is hozott a munka létesítése érdekében.

Hársing István.

A magyarországi latinság szótára.

A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és költségén szerkesztette *Bartal Antal*; a M. Tud. Akadémia rendes tagja. Budapest, Franklin társ. 1901. 4°. XXX + 722 l. — Ára 50 korona.

„Mint hogy a magyar deákságban sok idegen és más nemzeteknél nem ugyanazon értelemben vétetett deák szók uralkodnak, könnyű állítani, hogy a magyaroknak deákságát sem más nemzetek, sem a mi tulajdon maradékaink nem fogják megérteni, mihelyt a tudománybéli és törvényes dolgoknak folytatására a deák nyelv helyébe más vétettetik fel“. Ezek előrebocsátása után a Magyar Muzsa (1787. évf. 15—16 l.) pályázatot hirdetett a magyarországi latinság szótárának megírására; a „száz körmőcei arany érdempénz“ azonban, úgy látszik, senkit sem csábított a feladat megoldására, de annyit mindenesetre elért, hogy ezután, főleg a jogtudományi írók (Georch, Szirmay, Kassics stb.), több figyelmet fordítottak a régebben közhasználatban volt latin terminusok megőrzésére és magyarázására.

Bartal Antal előtt azonban kétségkívül fűrasztó feladat állott akkor, midőn 1893-ban a M. Tud. Akadémia megbizta a magyarországi latinság szótárának szerkesztésével, mert óriási volt a szóanyag, mely a hazai latin irodalom roppant könyvhalmazában s a levéltárak kézírataiban fel volt halmozva; s hogy mégis aránylag oly rövid idő alatt megjelenhetett a szófár, philologiai irodalmunk e maradandó értékű alkotása, az csak az Akadémia liberalitásának, a szerkesztő és munkatársai páratlan szorgalmának tudható be.

A szótár maga két kisebb értekezéssel kezdődik; az egyikben: *Lineamenta Latinitatis Regni Hungariae mediae et infimae aetatis* — inkább csak rövid tájékoztatást nyújt a magyarországi latinság szótárának megírására vonatkozó kísérletekről, a jelen szótár előmunkálatairól s egyúttal jelzi a hazai latinság sajátosságait, melyekről bővebben a második értekezésében szól: *De Latinitatis Regni Hungariae indole naturaque*; itt rámutat arra a vendégszeretetre, melylyel nyelvünk az idegen szavakat fogadta s latinná változtatta, megjelölven az illető idegen nyelveket s azokat a módokat, melylyel az átvétel történt.

Ezután elsorolja a felhasznált forrásokat s ismerteti a szóban forgó szótár létrejöttének történetét magyar nyelven; a tulajdonképeni szótár csak ezután kezdődik. *Bartal*, a mennyiben lehetséges, minden egyes szónak kimutatja etymologiai eredetét, megmagyarázván azt a

latin aequivalenssel, vagy periphrasissal; erre következik a magyar kitétel, idegen csakis akkor, ha azt az etymologia kívánja, vagy ha az idegen szó jobban megvilágítja a latint; adja végül a helyet is, a hol a szó előfordul s ezt a cím abbreviaturájával, alapszám vagy fejezet megjelölésével idézi, bár helylyel-közzel a szó közelebbi meghatározása, vagy más felvilágosító vonatkozás kedvéért mondatot is idéz.

Megjegyzendő azonban, hogy a szótár szóanyaga nem mindenben új, a mennyiben a dolog természetéből kifolyólag, a szerkesztőnek a külföldi, hasonló czélu (Du Cange, Forcellini, Diefenbach stb.) szótárakra is támaszkodnia kellett, sőt a szótár szerkesztésére vonatkozó utasítások egyik pontjának megfelelőleg, a teljesség és áttekinthetőség czéljából a Finály-féle szótárban előforduló s idevágó szokat is felvette, — de kissé hiányosan, a mi különben természetes is, ha fogalmunk van a feldolgozott anyag nagyságáról. Így nem találtuk meg benne pl. a *fascinatricis*, *fascinare* (Du Cange nál is meg van), *caulinus*, *sanatrix*, *docillus*, *femella*, *apostema* stb. szavakat, melyek egy 1565-iki tanúvallatásban fordulnak elő (Kolozsvár város levéltárában s nagyrészt Finálynál is fel vannak véve); s azt hisszük, hogy a levéltárak ezután publikálendő anyagában még számtalan ismeretlen, vagy kevésbé használt ily magyarországi latin szóra lehet akadni, melyeknek megőrzése és fentartása a magyarországi latinság szótárának teljessége végett kívánatos volna.

Bartal szótárának absolut becse azonban nemesak a philologusok, hanem a magyar történelem barátai és búvárai előtt, így is nyilvánvaló.

Lukinich Imre.

Középkori Krónikások.

Szerkesztette: *dr. Gombos F. Albin.*

(I. Paulus Diaconus. A longobardok története. (Historia Langobardorum).

Fordította, életrajzzal és magyarázó jegyzetekkel ellátta: *dr. Gombos F. Albin.* Brassó, 1901.)

Egy új, még a kezdet nehézségeivel küzdő irodalmi vállalattal állunk szemben. Összeállott néhány fiatal íróember és a magyar történetírás iránti lelkesedésében, ifjú idealizmusával, tetterejével s ambíciójával, egy nagy és szép czélt tűzött ki maga elé: magyarul akarja a hívatott szakembereknek és a közönségnek kezébe adni a középkor történeti kútfőit. Nagy és nehéz vállalkozás. Mert ugyan ki vásárol ma nálunk tudományos könyvet? A szakemberek némelyike megteszi, ha szüksége van rá; de a nagy közönség? Tudomást sem vesz róla.

Annival merészebb a lépés. Pedig megérdemelné a sikert, mert nem mulandó értékű munka alkotásáról van szó. A középkori kút-

források kiadása arra van hivatva, hogy új alapot képezzen a jelen és a jövő magyar történetírói számára, hozzáférhetőbbé akarja tenni azokat a krónikásokat, melyeknek megismerése és tanulmányozása a középkor valódi ismeretéhez szükséges. Hozzáférhetőbbé teszi a krónikásokat, mert hiszen azok latin nyelvezetét ma-holnap mind kevesebben értik már meg, sőt ha a középkor történetét alaposan akarnók tanulmányozni, nemcsak a latin, hanem az ó-francia, az orosz, a héber, ó-szláv és olasz nyelvet is mind birnunk kellene. De hát melyik történetírónk tudja Villehardouin ó-francia, Dino Compagni Krónikájának olasz, Nestornak ó-szláv szövegét, vagy a kereszties hadjáratok korára vonatkozó héber krónikákat héber nyelven olvasni! Pedig e nyelvekre mind szüksége volna a középkort tanulmányozó magyar történettudósnak.

Hogy ez így van, tapasztaljuk történetirodalmunkban. A virágzó hazai történetírás mellett, mennyire el van hanyagolva a világtörténelem. Az a néhány munka is, mit e részben felmutathatunk, külföldi, többnyire német művek alapján készült. Ily viszonyok közt hogyan kívánhatjuk, hogy az a középkori, vagy újabb korszakról szóló egyetemes történelmen magyar szellem húzódjék keresztül és hogy az pártatlanul, a tényekkel megegyezően legyen megírva.

A „Középkori Krónikások“ ezen a hiányon akar segíteni. Meg akarja könnyíteni a történetíró munkáját és midőn magyar nyelven adja a krónikásokat, lehetőségessé teszi az egyetemes történelemnek hazánk történetírói által való önálló művelését. De nemcsak szakemberek vehetik hasznát az úttörő vállalatnak, maga a művelt magyar közönség is. És nagy hasznát fogja látni az iskola is. A történelem tanára kezében a magyar Prokopiussal beszélheti el a vandal háborúkat, s Villehardouin művének valamely részletét bemutatva, sokkal könnyebben adhat hallgatóinak fogalmat a krónikás koráról és magáról a krónikásról.

A „Kronikások“ első száma most hagyta el a sajtót és a kiadóhivatal ígérete szerint éveuként egy-két kötet fog ezután napvilágot látni. A jelen kötet magának a vállalat szerkesztőjének *Gombos F. Albinnak* tollából hozza *Paulus Diaconusnak*, a longobardok történetéről szóló munkáját. S ha az első számból ítélhetünk, a „Középkori Krónikások“ meg fogja állani helyét irodalmunkban. Egy vaskos, 295 lapnyi terjedelmű kötet ez, melynek már csak a Paulus Diaconus életéről és munkásságáról szóló része is (72 lap) önálló tanulmányt képezhetne. Ezután következik a második rész, maga a fordítás (73—259. ll.). Ezt pedig a tartalomjegyzék és a terjedelmes név- és tárgymutató követi. A mű végén egy melléklet a longobard királyok genealogiáját tartalmazza.

A krónikásról szóló rész széleskörű készütséggel és szorgalommal van megírva. Gondos a fordítás is, mely a legszabatosabb és mind-

amellett magyaros; számos jegyzettel és magyarázattal van ellátva. Nagybecsű a mellékelt genealogia is és ugyanitt a 31 ismeretes longobard királynak összeállított és uralkodási évszámokkal ellátott névsora.

A könyvnek kiállítása is csinos és izléses és alacsony áru (3 kor.).

Sikert kívánunk tehát az úttörőknek. De e siker nem csupán az ő igyekezetükön, hanem csak a történelem hívatott művelőinek jóindulatán és a nagyközönség jóakarátán fog mulni. Melegen ajánljuk az érdeklődők pártfogásába.

Dékáni Kálmán.

A lengyel irodalom története.

Geschichte der polnischen Litteratur von *Dr. A. Brückner* Leipzig, C. F. Amelangs Verlag, 1901. — 628 lap. Ara 7-50 m.

Magyarország nemcsak területileg fekszik közvetlen szomszédságában az egykori Lengyelországnak, hanem ezredéves történelmünk folyamán többször igen szoros kapcsolatban is állottunk a lengyel nemzettel, s mindezen külső és belső érintkezések ellenére is a lengyel irodalom valósággal ismeretlen földrész előttünk. Műfordítóink minden nyelvből és irodalomból fordítanak, csak a lengyelből nem; lengyel regény vagy lengyel tárcza-novella a legnagyobb ritkaságok közé tartozik irodalmunkban. Ujjainkon elszámálhatjuk azon lengyel írók és költők neveit, a kiket, ha csak hírből is ismerünk: *Miczkiewicz*, a legnagyobb lengyel költő, tudtommal egy sora sincs lefordítva magyarra, én egy pár sonettjét olvastam német műfordításban; *Krasevszki*, a termékeny regényíró, neki talán egy-két regénye le van fordítva magyarra, s végül a múlt év legnagyobb irodalmi sensatiója a *Quo vadis* Sienkiewicz-től. Pedig múltunknak sok kapcsolata, Lengyelországnak a magyar nemzet szívében mindig erős visszhangot keltett sorsa, a világtörténelem egyik legnagyobb bűnténye s végül a lengyel irodalomnak titkos kőnyekből és sóhajokból fakadt gazdag virágai egyaránt megérdemelnék, hogy ne maradjunk az üres rokonszenv mellett, hanem igyekezzünk irodalmukat, szellemi életüket közelebből is megismerni, tanulmányozni. Sajnos, e célból mind ez ideig nem állnak alkalmas művek a magyar olvasó rendelkezésére. Lengyelországnak se politikai, se irodalomtörténete nem talált még magyar feldolgozóra. Erre való tekintettel legyen szabad a főntézimzett művet e folyóirat t. olvasóinak bemutatnom.

E mű egy most meginduló nagyobbbszabású irodalmi vállalatnak első kötete. A vállalat címe: „Die Litteraturen des Ostens in Einzeldarstellungen“, kiadója Amelang Lipésében, célja a keleti irodalmak történetét alapos feldolgozásokban előadni. A vállalat két csoportra oszlik: az elsőben *Európa* keleti népeinek irodalma fog tárgyalás alá kerülni 5 kötetben (I. a lengyel, II. az orosz, III. a magyar irodalom története, utóbbi *Heinrich Gusztáv* budapesti egyetemi tanártól, ez lesz irodalmunknak második németfeldolgozása, az első Schwicker H.

írta; IV. a) a közép- és újjörög s függelékül a török, b) az oláh irodalom története, utóbbi Alexics György budapesti egyetemi magántanártól; V. a) a cseh, b) a délszláv irodalmak története). A második csoport szintén 5 kötetben a nevezetesebb *ázsiai* országok irodalomtörténetét fogja bemutatni, és pedig I. a) a persa, b) az arab, II. a) a héber, b) a ker. keleti, III. a) a kínai, IV. az ind, V. a) a japán irodalom történetét. Az egyes művek írói Németország elsőrangú szakemberei, kik az illető nép irodalmát a legbehatóbban ismerik; a magyar és oláh irodalomtörténet íróinak megválasztása mutatja, hogy a kiadónak finom érzéke volt a legarravalóbb emberek kiválasztására s mi előre örülhetünk, hogy e két, minket oly közlelől érdeklő kérdéslől a magyar irodalom legilletékesebb szakemberei fogják a német közönséget tájékoztatni.

Brückner széles történeti és kulturtörténeti alapot vet az irodalmi élet rajzolásához; részletesen feltünteti, hogy micsoda nemzeti, társadalmi és vallási talajon nőtt és fejlődött ki a lengyel nép szellemi és irodalmi élete. Egyes irodalmi korszakok, egyes irodalmi alkotások csak így válnak teljesen érthetővé, csak így elevenednek meg előttünk. Látjuk a lengyel nép faji sajátságait, a nemzeti művelődés fejlődését s az idegen (cseh és német) ráhatásoktól lassankint függetlenné válását, majd önálló előhaladását, látjuk a nép uralkodó hajlamait és szokásait, érzés- és gondolkodásmódját, látjuk az egyes társadalmi osztályok — nemesség, papság, polgárság, nép — szereplését a kultúra és szellemi élet terén, látjuk a vallás és politika befolyását az irodalomra, látjuk, hogy a nemzeti élet sülyedésével párhuzamosan hanyatlik az irodalom is, míg végre a nemzeti bukás újra feltámasztja a nemzet elszunyadt erkölcsi és szellemi erejét s a kívülől elfojtott, de bent annál erősebben lobogó nemzeti láng a XIX. században az irodalom azon ragyogó alkotásaira képesíti őket, a melyek — mint az északi fény — egyszerre meglepő világossággal árasztják el Európa szellemi egét s a világirodalom jelentős tényezőivé avatják a lengyeleket. Politikailag elbuktak, de az irodalom és művészetek terén az egész világot meghódították s oly szellemi energiának, oly erkölcsi erőnek adták jelét, mely egy politikailag letipott, szétszagotott nemzet részéről példátlan s egyenesen a görög szellemnek leigázóikon, a barbár rómaiakon tett hódításaira emlékeztet.

A lengyel irodalom kezdete a XIII. század végére tehető; első ápolói, dajkái nők voltak, az első irodalmi termék: a zoltárok lengyel fordítása. Az első időszak (XIII—XV. század) irodalma főként vallási színezetű, de Dlugos nagy lengyel történetében már nagyobb, világi alkotásokra is vállalkozott. A reformatió a lengyel irodalom és szellemi élet terén is kiváló lendületet, emelkedést jelez, de sajnos, nem tudott erősebben gyökeret verni, a XVII. század végén már majdnem teljesen kiveszett s vele egyik értékes eleme a szellemi

haladásnak; a humanismus jó későn, a XVI. században vonúlt be Lengyelországba, főszékhelye a krakói egyetem volt, de mélyebb hatást nem gyakorolt, mint elkésett viszhang csakhamar elhangzott. Az első lengyel könyvet Bonaventura *Krisztus életének* népszerű átdolgozását Opitztól 1522-ben nyomták; nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki *Mikolaj Rey*, az első lengyel író; az első igazi lengyel költő *Kochanowski*, a nagy lyrikus, a ki nemes gondolatoknak szép formában adott kifejezést; a történetírás kiváló képviselői a XVI. századból Kromer, Strykowski és Sarnieki. Általában a XVI. század pezsgő irodalmi életet mutat. A XVII. század irodalmában esupa dilettánsokkal, esupa formátlan, sivár irodalmi termékekkel találkozunk; a kultúra folyama, elszakítva az európai áradattól, egyre jobban apadt, a nemzeti élet lefelé hanyatlott, a kath. reactió minden szabad gondolatot elfojtott, az irodalom ismét asketa-klérikalis irányzatú lett, a művészet követelményeit félrevetették, a szép iránti érzéket elvesztették; főképviseleti ekkor irodalmának Potocki és Kochowski. A legmélyebb sülyedést Lengyelország az 1700—1760 közti időben mutatja, irodalma is tartalmatlanná, izléstelené, utánzóvá vált, a világi irodalom majdnem egészen megszűnt. A nemzet bukása felrázta a szellemeket a marasmusból, apathiából; a régi előítéleteket elhagyva, az emelkedettebb szellemek új útra térnek, újra összeköttetésbe lépnek a modern európai kultúrával, minden téren haladásra, reformokra törekszenek s oly szellemi és erkölcsi tőkét gyűjtenek, mely később is dúsan táplálta a nemzetet. Krasiecki, Narusewicz, Trembecki előkelő, modern színvonalon álló költők; 1765-ben megnyitották az első színházat, mely Zablockiban kiváló színműíróra talált, még nagyobb sikere volt Niemcewicznek; Karpinski, Kniasnin a lyra terén tüntek ki.

A napoleoni harcok viharai után új irodalmi tevékenység indult meg Lengyelországban. Egy darab ideig a francia klasszicizmus uralkodott (Kosmian, Felinski, Sniadecki, Woroniecz, Staszic, Fredro), jelentősége nem annyira költői, mint kulturális téren keresendő. A romantizmus a lengyeleknél is erősen érezte hatását; első képviselője Brodzinski, betetőzője a lengyel irodalom legnagyobb csillaga a XIX. század egyik legnagyobb költője (Cavour 1848-ban, a piemonti kamara ülésén a század *első* költőjének nevezte): *Mickiewicz Adam*, a „Pan Tadeus“, „Wallenrod“, „Dziady“ költője; ide tartoznak még Malezewski, Gosczynski, Zaleski, Padura, Grabowski. Könyvünknek több mint fele a XIX. század gazdag, változatos irodalmát ismerteti. Terünk nem engedi, hogy az egyes irányokat s azok főbb képviselőit felsoroljuk, azért csak annak kiemelésére szorítkozunk, hogy a XIX. század lengyel irodalma vetekszik a legelső népek irodalmával; főjellemonása az erős nemzeti érzés, a honfiúi remények és vágyak ápolása, a honszeretet erősítése, az elesettek vizsgálása, a cüggedők bátorítása. A lengyel költők vezérei s prófétái voltak egyúttal népöknek; ők

eszközölték, hogy a lengyel nemzet, politikai önállótansága ellenére is, büszkén mondhatja: e pur si muove.

Brückner nagy, terjedelmes művének főbb pontjait is alig ériinthettük. Könnyed, eleven nyelvéről, szemléletes előadásáról, finom jellemzéséről csak teljes dicsérettel szólhatunk. Ha valami kifogást hozhatunk fel előadása ellen, legfőlebb az lehet, hogy bio- és bibliographiai adatokban nagyon sovány; Mickiewicznél se azt nem említi meg, hogy hol, se azt, hogy mikor született, sem egyik főművének (Dziady) eredeti azaz lengyel címét nem említi, hanem azt mindig csak „Ahnen« (ősök) cízmével idézi, holott az eredeti németül inkább „Totenfeier“-rel adható vissza.

Magyar dolgokról szerzőnk többször tesz említést, de sajnos, nem sok köszönet van benne. Nem tudom, lengyel forrásaiból merítette-e, német szíve sugta-e neki (a lengyelek iránt, a mennyire megítélhettem, eléggé objectív, sőt itt-ott meleg szívű), de rólunk több ferde és bántó megjegyzést tesz. Így Ulászló királyról azt mondja: „A keresztyénségért a XV. század legvégtetesebb esatájában feláldozta merész fejét, galádúl elhagyatva a gyáván megfutamodó magyaroktól, híven körülvéve lengyeleitől, kik ott veszték el egy szálíg (22. l.)“ — a magyar történelem ezt másként tudja. Mesének nevezi Dlugos lengyel történetírónak Ulászlóra vonatkozó azon állítását, hogy e hősi király Várna előtt a töröknek esküvel tett szerződését megszegte (26. l.). A magyar történelem Dlugosnak ad igazat. A lengyelek az 1831-iki fölkelés leverése után „nem nagyon ringatták magokat esalódásban a magyarok kérkedő (grossprecherisch) ígéreteire nézve (360 l.)“. Az a meleg rokonszenv és lángoló testvérszeretet, mely ekkor a magyar közvéleményt áthatotta, bizony egy kissé szebb méltatást is megérdemelt volna. Nem nagyon rokonszenves megjegyzéseket olvasunk a 25, 118, 608 lapokon se, de hát ezeket a németektől megszoktuk. Némi fényugár esik reánk azon érdemekből, melyeket két magyar királyleány szerzett a lengyel irodalom megteremtése körül. „A lengyel nemzeti irodalom bejáratánál ott áll a szende Árpád-leány, egy fény- és szentségövezte alak, méltó, mint egy földi nő se jobban, egy praerafaelita leggyöngédebb esetjére (20 l.)“, s ezután részletesen előadja a szent királyleányról, *Kingáról* szóló mondát s az ő kegyes életét. „Az első magyar királyleányra következett egy század múlva egy hasonló fényes alak, *Anjou Hedvig*, ki ifjúi szerelméről való csodálatos lemondással, nőül ment az otromba litván fejedelemhez, hogy Litvániát egyesítse Lengyelországgal. Hedvig sok könyvet fordítatott a maga számára latinból lengyelre; a királynő e könyvtárából — ez az első adat egy magán-könyvtárról Lengyelországban — csak egy zsoltár maradt fenn. S midőn Hedvig, a világ gyönyörúsége, meghalt a nélkül, hogy férfi sarjat hagyott volna hátra, Jagello legifjabb, orosz felesége szintén megőrizte a lengyel irodalom iránti érdeklődését; ma is tanúsítja ezt

a sok kalandozás után a magyar protestánsok közé került bibliafordítás, melyet bizonyára Comenius Amos vitt magával a poseni Lissából Sárospatakra, a hol az ma is található (22—23 l.)⁴. A krakói lengyel egyetemmel kapcsolatban megemlíti röviden a *bursa Hungarorumot* s a krakói szép magyar nyomtatványokat is (17 l.), szól az Erdélybe szakadt lengyel árianusokról (120 l.), több helyen említi a lengyelek közt honos magyar viseletet s kedvelt magyar bort.

Még egyre szerettem volna kitérni, nevezetesen rövid párhuzamot vonni a lengyel és magyar irodalom fejlődése, illetőleg e fejlődés egyes jelentősebb pontjai közt; a reformatio keltette föllendülés, a XVIII. század első, nagyobb felében való mély nemzeti és irodalmi hanyatlás, az utolsó harmadában való föleszmélés, a klasszicizmus és romanticizmus kora, a népies nemzeti elemekhez való visszatérés, mind önkéntelenül kínálkoztak erre, de sietek befejezni úgysis már hosszúra nyúlt ismertetésemet, jó lélekkel ajánlva e művet, egyes kisebb szeplőfoltjai mellett is, a lengyel nemzet minden barátjának figyelmébe.

Rácz Lajos.

KÜLÖNFÉLÉK.

A honfoglalás revizioja, vagyis a hun, székely, magyar, bese-nye, kun kérdés tisztázása cz. a. dr. *Bálint* Gábor nagyérdékű könyvet, mélyreható történet-nyelvészeti tanulmányt adott ki saját költségén. Célja a munkának, a honfoglalás kútfőit revizio alá vévén, igazolni és kimutatni, hogy a nemzeti hagyomány a hun-székely-magyar rokonságról helyesebb nyomon jár, mint a nyelvészek ama két tábora, melyek egyike a magyart finn-ugor fajú, a másika török-tatár fajú népnek mondja. Bálint G. szerint a magyar nemzet olyan törzsesalád, melynek rokonai (de nem testvérei) nemcsak a sokat vitatott finn és török-tatár fajú népek, hanem a nagy turáni családnak többi tagjai is. Bálint Gábor a kaukázusi expeditióból hazajöve, behatóan tanulmányozta a közönségesen cserkesznek nevezett *adighe-kabard* nyelvet s e tanulmányozás arról győzte meg, hogy az adighe-kabard nyelv a magyarhoz nemcsak hasonló, hanem olyan közeli rokon, mely nélkül a magyar nyelv legtöbb jelensége nem is érthető. A két nyelv összefüggésének okát keresendő, tanulmányozta a honfoglalás történeti kútfőit, főkép a keletieket és bizancziakat. Ennek eredménye a jelen munka, melynek fő részei, hogy kik az adighe-kabardok? kik voltak a hunnok? az

avarok és a kazarok, a magyarok, székelyek, bolgárok, a besenyek, az uzok, jászok? S arra az eredményre jut, hogy mindezek egy néplánczolatot képeznek, melyet a nemzeti hagyomány nem ok nélkül tartott egymással összefüggőnek. Szerinte a honfoglaló magyar nemzet két főalkotó eleme a *hunn-kazar* (besenye, kun) és a görög császári író (Konstantin) által *savar-toi-as fal-(ka)* néven említett nép volt, melyeknek összeszűrt nyelvéből keletkezett a magyar nyelv. A nagy nyelvészeti apparatussal írt érdekes munkát behatóan fogjuk ismertetni.

Az Esterházy család és oldalágainak leírása jelent meg igen díszes kiállításban (Budapest. Athenaeum 1901) *gr. Esterházy János* tollából, melyhez egy kötetben oklevéltár is járul. A becses családtörténeti mű, mely hiteles oklevelek alapján adja a család eredetét, leszármazását, a történelemben szereplő tagjainak nevezetesebb életrajzi adatait, a nemrég elhunyt tudós szerzőnek hátrahagyott művei közül való. Részletes ismertetését az Erdélyi Múzeum következő száma hozza.

Gróf Benyovszky Móricz haditengerészeti és kereskedelem-politikai terveiről (1779—81. Budapest, 1901.) *Thallóczy Lajos* egy igen érdekes tanulmányt írt, mely egyúttal a kalandos gróf életének egyes homályos pontjait is tisztázta. Benyovszky 1777-ben érkezett meg Madagaskárból Párisba, már mint a sziget kormányzója; ugyanakkor ismerkedik meg vele a még trónörökös II. József is, kinek — úgy látszik — tetszését meg is nyerte. Benyovszky különben nem maradt állandóan Franciaország szolgálatában, nemsokára hazajött Magyarországra, a mire engedélyt már 1777. év végén kapott. Első dolga volt a grófságért folyamodni és ezt a „dolgok intézésében tanúsított különös ügyességeért“ 1778. ápr. 3-án meg is kapta. A gróf ezután katonai szolgálatba lépett, ezredes lett, s mint ilyen vett részt az örökösödési háborúban. Benyovszky azonban csakhamar nyugdíjaztatott, a miben valószínűleg II. Józsefnek is lehetett része, kinek vele más tervei lehettek, s valószínűleg összefüggésben van a gróf tervezgetésével. 1780-ban t. i. Benyovszky Bécsben megkezdte kereskedelem-politikai működését, emlékiratokat szerkeszt; Kaunitz herczeg azonban a hozzá áttett tervezetek közül csak a haditengerészeti és a haditengerészeti emlékiratot méltatta figyelemre, s erről kedvező információt adott a császárnak, de II. Józsefet, úgy látszik, a pénzügyi szempontok és a biztos garanciák hiánya a terv megvalósításától visszariasztották. Benyovszkynak csupán csak egy eszméjét próbálták a gyakorlatban is megvalósítani: a magyar kiviteli forgalom növelésére irányult szállítási tervet. A szállítási útvonal Károlyvárostól Fiuméig terjedt; 4 állomása és 60 társzekere volt. A vállalat nem tartott sokáig; anyagi zavarok bántják, hitelezői, a kiket nagy nyereséggel biztatott, bizalmatlankodnak, kérik a kamatokat. Benyovszky ezért a kancelláriához fordult kölcsönért, s mert nem kapott, otthagya az egész vállalatot, s Párisba ment. — Minderről Thallóczy nagyon érdekes és tanulságos képet ad.

A bolognai jogi egyetem XIV. és XV. századi statutumai.

Irta *Békefi Remig.* (Érték. a történ. tud. kör. XIX. k. 7. sz. Bpest, 1901.)

A pozsonyi káptalan könyvtárában őrzött folioalakú hártya-codex, mely a bolognai jogi facultás statutumait tartalmazza a XIV. sz. első feléből, adott alkalmat Békefi jelen értekezése megírására. A statutumok ránk nézve azért is érdekesekek, mert készítője Andreae János canonista a statutumok összeállításakor többek között Jakab nógrádi esperes, mint az egyetem kebeléből kinevezett tizennégy tanácsos egyikének segítségét is igénybe vette akkor, midőn az egyetem egyik rectora szintén magyar volt: Miklós nyitrai esperes. A statutumok eredetileg 1317-ben készültek, de néhány évtized alatt háromszor változtattak rajtuk; legutóljára 1347-ben, s ebben az alakban maradtak reánk. Tudományos becük így is nagy. Ismeretes a bolognai egyetem történeti szerepe a középkori egyetemek között; az olasz egyetemek közül pl. több egyenesen a bolognai egyetemtől keletkezett, mások pedig ennek a mintájára szervezkedtek, de statutumaikat szintén innen vették. Reánk magyarokra nézve is érdekességgel bírnak a statutumok. Eltekintve attól, hogy magyar föld őrizte meg azokat a tudomány számára, ismeretük azért is fontos, mert tőlük a XIV—XV. századi magyarság fainak életéről is fogalmat alkothatunk, már t. i. azokéről, kik a bolognai egyetem hallgatói voltak. E statutumokból megtudjuk, hogy itt ők mit és hogyan tanultak és tanítottak, milyen szervezetben éltek, hogyan folytak napjaik, milyen jogaik és köteleiségeik voltak, minők voltak általában az egyetemi hivatalok és intézmények stb. Mindezt Békefi művéből részletesen megtudjuk.

A magyar University Extension. Irta *Déri Gyula.* Bpest, 1901. Az egységes nemzeti társadalmat előkészítő intézmények ezen évkönyvének az a czélja, hogy a magyar University Extension, a Szabad egyetem előkészítésére vonatkozó hazai kulturszociális jelenségekről s azok történetéről hű képet adjon. Erre pedig szükség van, mivel eddig a kulturszociális hivatást teljesítő egyesületek működéséről alig volt tudomásunk. Nem az olyan egyletekről van szó, mint pl. az *Erdélyi Múzeum Egylet*, melyről szintén megemlékezik, vagy a Természettudományi Társulat stb., hanem azokról, melynek tulajdonképeni feladata az alsóbb osztályok szellemi, erkölcsi és anyagi javainak előmozdítása. Hogy ez a munka egyöntetű lehessen, arra nézve a vallás és közoktatásügyi miniszter megjelölte az irányt; s hogy mit tett eddig ebben az irányban a magyar társadalom, arról e könyv nyújt képet. Szerző az évkönyv kiadásával épen nem végzett fölösleges munkát, sőt a többi kötetek megjelenése is kívánatos volna a hazai kulturszociologia szempontjából. Még csak azt említjük meg, hogy az évkönyvbe az U. E. előmunkálatairól szóló cikket *Dr. Schneller István* kolozsvári egyetemi tanár írta.

Vikár Béla különnyomatban is ki adta egyik felolvasását az „Élő nyelvémlékek“-ről. (Budapest. Hornyánszky V. 1901.) melyben beszámol arról, hogy a már ismeretes népköltési szövegekhez tartozó dallamok megmentése végett egy új és rendszeres gyűjtési móddal: *fonograffal* próbált szerencsét az ország több vidékén. Ennek a gyűjtési módnak mindenesetre meg van az a jelentősége, hogy így biztosabb adatokat nyerhetünk pl. a hangsúlyra és a szórendre nézve, min más eszközzel, s másrészt a nyelvi előadásnak olyan sajátosságait is megrögzíti, melyeket ma még csak jelölni sem tudunk. Vikár nagy reményeket fűz a népzenei tájszólások tisztázásához is.

Nagy-Szeben levéltárának jegyzékét (Das Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation. Hermannstadt, 1901.) most már második kiadásban adta ki *Zimmermann Ferencz* levéltárnok, mely az előbbi kiadástól (megjelent 1887-ben) tartalmilag annyiban különbözik, hogy benne a levéltárnak azóta nagyon meggyarapodott anyagának jegyzéke is fel van véve. A katalogus egy kis földrajzi bevezetés után elsorolja a levéltár okleveleit 1290-tól, majd az aktákat, a különféle kéziratokat s végül néhány repertoriumot és könyvet. Kitérnek ezekből, hogy a rendezett szebeni levéltárban mennyi értékes anyag van összehalmozva, melynek minél szélesebb körben való ismeretését s használatát nagyon megkönnyíti e katalogus. L. I.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet.

Az E. M. E. január hó 8-án igazgató-választmányi ülést tartván, gróf *Esterházy Kálmán* elnöklete alatt, a folyó ügyek gazdag sorozatában három rendbeli nagybecsű adományozásról tételt jelentés az Erdélyi Múzeum gyűjteményei számára. 1. *Nécsey István* festőművész a bars megyei Verebélyről egy több mint 5000 példányból álló, 7000 korona értékű lepkegyűjteményt adományozott az állattárnak, ideális gondolkodásra valló ajándékozólévél kíséretében. 2. *Kelemen Ádám* tagosító mérnök Maros-Vásárhelyről egy igen értékes régiséggyűjteményt küldött a régiségtárnak, melyet ő Erdély különböző részein végzett ásatásai alkalmával gyűjtött össze: Maroskereszturon, Vajdahunyadon, az udvarhely megyei Raván és az alsófehérmegyei Sárdon. Urnák, tálak, kőbalták, különböző eserépedények és kővületek vannak a gyűjteményben. Az utóbbiak az ásványtár gyarapítására szolgálnak. 3. „A nagyi m. kir. és társulati bányaműigazgatóság“ egy 500 darabból álló kőzetminta gyűjteményt állított össze a „Ferencz József“ altáró 5000 méter hosszú szelvényének minden 10-ik méteréből s e nagybecsű gyűjteményt felajánlotta az Erdélyi Múzeum ásványtárának. Mind a három adományért hálás köszönetét fejezte ki az Erdélyi Múzeum-Egylet, melynek gyűjteményei egyes nagylelkű adományozók hazafias áldozatkészségéből az utóbbi időben örvendetesen gyarapodnak.